

**JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA**

A

**VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE
FAKULTA MANAGEMENTU V JINDŘICHOVĚ HRADCI**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2007

Pavel Vaněk

**JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA**

A

**VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE
FAKULTA MANAGEMENTU V JINDŘICHOVĚ HRADCI**

Šikana mezi mladistvými z pohledu Policie ČR

Autor: Pavel Vaněk

Vedoucí práce: Mgr. PhDr. Lucie Ptáčková, Ph.D.

Studijní program: Sociální pedagogika, specializace bezpečnostně právní

Datum odevzdání: 27. 4. 2007

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Název práce:	Šikana mezi mladistvými z pohledu Policie ČR
Zadání práce:	Práce bude zaměřena na šikanu jako celospolečenského problému s důrazem na šikanu páchanou mladistvými a mezi mladistvými. Budou vymezeny základní aspekty ovlivňující šikanu jako protispolečenský jev především s akcentem na základní a střední školství. Výstupem práce bude postavení a činnost policie týkající se této problematiky.
Jméno studenta:	Pavel Vaněk
Ročník:	3.
Obor:	Sociální pedagogika
Specializace:	Bezpečnostně právní
Vedoucí práce:	Mgr. PhDr. Lucie Ptáčková, Ph.D.
Katedra:	Společenských věd FM VŠE
Termín zadání:	6. 4. 2006

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně. Použitou literaturu a podkladové materiály uvádím v přiloženém seznamu literatury.

České Budějovice, 2007

.....

podpis studenta

PODĚKOVÁNÍ

Touto cestou bych chtěl poděkovat vedoucí práce Mgr. PhDr. Lucii Ptáčkové, Ph.D. za její trpělivost, ochotu, pomoc a cenné rady.

Dále Doc. Dr. JUDr. Janu Hejdovi, garantovi specializace studijního programu bezpečnostně právního a PhDr. Zdeňku Martínkovi, metodikovi prevence pedagogicko psychologické poradny.

ANOTACE

Šikana mezi mladistvými z pohledu Policie ČR

Práce je zaměřena na vysvětlení sociálně patologického jevu ve společnosti - šikanování, který je popisovaný po obecné stránce s návazností na jeho protiprávnost. Je zde popsána práce jednotlivých institucí a organizací, které problematiku šikanování řeší s upozorněním na nedostatky vyplývající ze zkoumání jejich činnosti.

OBSAH

Úvod	9
1 Základní pojmy.....	11
1.1 Definice šikany	11
1.2 Aktéři šikany a jejich charakteristika.....	13
1.2.1 Agresor	13
1.2.2 Oběť.....	16
1.2.3 Ostatní účastníci šikany.....	17
1.3 Vývojová stadia šikany	18
2 Hlubší souvislosti šikanování.....	20
2.1 Proč k šikaně dochází.....	20
2.1.1 Biologické faktory.....	22
2.1.2 Sociokulturní faktory.....	23
2.2 Důsledky šikanování pro aktéry	24
2.2.1 Důsledky šikanování pro oběti	24
2.2.2 Důsledky šikanování pro agresory	26
2.2.3 Důsledky šikanování pro ostatní účastníky	26
3 Jak předcházet šikaně.....	27
3.1 Rozeznávání a odhalení šikany.....	27
3.2 Vyšetřování šikany.....	28
3.3 Náprava šikany	31
3.4 Preventivní opatření na školách	35
4 Šikana jako protiprávní jednání.....	38
4.1 Právo a práva člověka	38
4.2 Přestupek	39
4.2.1 Přestupky vztahující se k šikaně	39
4.3 Trestný čin	42
4.3.1 Trestné činy vztahující se k šikaně	43
4.4 Trestní odpovědnost.....	46
5 Řešení šikany.....	49
5.1 Instituce a orgány zabývající se šikanou	49
5.1.1 Rodiče.....	50
5.1.2 Škola.....	54

5.1.3 Pedagogicko psychologická poradna	57
5.1.4 Orgán sociálně právní ochrany dětí.....	58
5.1.5 Komise k projednávání přestupků.....	60
5.1.6 Lékař.....	62
5.1.7 Policie ČR.....	62
5.2 Shrnutí.....	66
Závěr	68
Použitá literatura.....	71
Kazuistika.....	příloha č. 1

ÚVOD

Demokracie ve společnosti stojí a padá s rovnoprávností vztahů mezi jejími členy a skupinami. Pro vztah, který označujeme jako šikanování, je příznačná naprostá asymetrie sil, kdy mocnější zneužívá slabšího a pošlapává jeho práva. V tomto smyslu je šikanování zákeřná a často smrtelná choroba skupinové demokracie. Tyto skupiny utváří „nervový systém“ demokratické společnosti a my se v nich pohybujeme v průběhu celého života. Opravuji tímto jeden z oblíbených omylů kolem šikanování, který hlásá, že toto zlo je záležitostí pouze určitého období.

Šikanování je jeden ze sociálně patologických jevů naší společnosti, člověk se s ním setkává od útlého věku až po stáří. Není limitováno věkem, pohlavím ani povoláním, může být jak fyzického, tak psychického charakteru. Jedná se o problém ohrožující jak duševní, tak mravní vývoj mládeže. Tento jev je problematickým zejména v mladším věku, kdy si člověk při socializaci utváří vlastní identitu, získává vlastní názor a postupně se stává osobností, která bude po celý život žít v prostředí, které jí bude obklopovat. Setká-li se dítě se šikanováním v raném věku, ať už jako agresor či oběť, může na něm tato zkušenost zanechat stopy po celý jeho další život. Může se stát agresivním, bezcitným nebo naopak ustrašeným jedincem s malým sebevědomím. Zejména u dětí a mladistvých, kdy ještě není utvořena schopnost se takovým projevům účelně bránit, je nutné tyto problémy, které je možno nazvat deviantními, odhalovat, řešit a předcházet jim. Mnohdy je těmto jevům ze strany dospělých věnována malá pozornost, jsou někdy i ze strany pedagogů bagatelizovány, poté se můžou prohlubovat a aktéry šikanování poznamenat na celý život.

Je proto nutné tyto sociálně patologické jevy odhalovat a řešit už v jejich zárodcích, v době, kdy je můžeme z právního hlediska zařazovat podle stupně jejich nebezpečnosti do kategorie přestupků, kdy ještě nedojde k vyhrčenému jednání na úrovni trestných činů.

Ve své práci se zabývám sociálně patologickým jevem - šikanováním, který zde vysvětluji po obecné stránce s návazností na protiprávnost tohoto jednání. Zabývám se činností jednotlivých institucí a organizací, které problematiku šikanování řeší. Zde se

chci zaměřit na jejich činnost z hlediska teoretického, jak by probíhat měla na základě výsledků mého zkoumání. Poté bych chtěl rozebrat práci těchto institucí a orgánů podle skutečnosti, jak podle mého zjištění opravdu probíhá s vyjádřením mých názorů na tuto činnost.

Právě proto, že se jedná o závažný sociálně patologický jev poškozující zdravý vývoj jedince a který je navíc mnohdy opomíjený a bagatelizovaný, chtěl jsem se zaměřit ve své práci na toto téma, vyzdvihnout nebezpečnost šikanování pro jedince i společnost, upozornit na nedostatky při řešení šikanování. Ve své práci se zaměřuji na výklad pojmů, osvětlení tohoto problému a jeho přiblížení čtenářům tak, aby nebyl opomíjený. Chtěl jsem se zmínit o institucích, orgánech i rodičích, kteří s tímto problémem přicházejí do styku. Cílem mé práce je zjišťování, jakým způsobem kompetentní instituce a orgány postupují v případech zjištění šikany, jak ji řeší a poté upozornit na nedostatky vyskytující se při jejím řešení vyplývající z mého zkoumání.

1 ZÁKLADNÍ POJMY

Základní pojmy spojené s šikanováním, jako například samotná šikana, agresor nebo oběť lidé většinou přirozeně chápou a rozumí tomu, co se má při jejich používání na mysli. Přesto je potřebné vzhledem k této bakalářské práci přesněji je vymezit či charakterizovat. Jejich užívání totiž může být v obecné rovině různě široké a pak někdy dochází k nepřesnostem nebo dokonce k omylům, a to i v masových sdělovacích prostředcích. Každá agrese také samozřejmě není šikanou, ale ta je jejím velmi specifickým druhem. Také obětí šikany se sice podle specializovaných psychologů může stát každý, různí lidé však k tomu mají různé předpoklady.

Například S. Bendl uvádí jako přímo „typickou ukázkou nesmyslného rozšíření definičního oboru šikany na příkladě televizního pořadu Sauna věnovaného šikaně, ve kterém moderátor uváděl jako šikanování i situaci, kdy dcerám zpěváka Karla Gotta spolužačky nevěřily, že Karel Gott je jejich otec, přičemž neskromně podotkl, že to samé se přihodilo i jeho dětem, kterým spolužáci nevěřili, že jejich táta je televizní moderátor“.¹ Můžeme se ovšem jen dohadovat, zda se v tomto případě jednalo o neúmyslně nesprávný výklad pojmu, či o vědomý úmysl motivovaný snahou o větší atraktivitu pořadu. V každém případě však vzhledem k vlivu masových sdělovacích prostředků informace takového druhu nepomáhají k pochopení problematiky šikany laickou veřejností, mezi kterou se nacházejí rodiče agresorů či obětí, ale i například méně informovaní pedagogové.

1.1 Definice šikany

Platná právní úprava pojem šikana nebo šikanování nepoužívá. Stručnou definici uvádí Slovník cizích slov a to jako „hovorový výraz pro pronásledování, záměrné, zbytečné obtěžování, nespravedlivé obviňování, trestání, týrání.“²

¹ Bendl, S.: Prevence a řešení šikany ve škole, ISV nakladatelství, 2003, str. 25

² Klimeš, L.: Slovník cizích slov, Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1998, str. 704

Podle P. Říčana zavedl v bývalém Československu pojem šikana, a to při pojmenování tohoto negativního jevu v armádě, „statečný pražský psychiatr Petr Příhoda, který jako první u nás před listopadem 1989 veřejně promluvil o tom, o čem mnozí věděli, ale mlčeli, protože to bylo tabu - v socialistické armádě se existence něčeho takového nesměla přiznat.“³ Obecně české slovo šikana pochází z hlediska lingvistiky z francouzského slova chicane, což, jak uvádí Říčan, „znamená zlomyslné obtěžování, týrání, sužování, pronásledování, byrokratické lpění na liteře předpisů, například vůči podřízeným nebo vůči občanům, o nichž šikanující úředníci zbytečně vyžadují nová a nová potvrzení a razítka, nechávají je pro nic za nic čekat atd.“⁴

Sám P. Říčan také konstatuje, že u nás se běžně užívá slovo šikana v trochu jiném smyslu, a to k negativnímu jevu v armádě, kdy mazáci často krutě fyzicky týrali, všemožně ponižovali, zneužívali a vydírali nováčky. Tyto praktiky pak byly dlouhá léta napodobovány mezi školní mládeží, byť většinou v mírnější formě. Dále uvádí „definici šikany, se kterou pracují v posledních letech přední britští badatelé: Šikanování říkáme tomu, když jedno dítě, nebo skupina dětí říká jinému dítěti ošklivé a nepříjemné věci, bije je, kope, vyhrožuje mu, zamyká je v místnosti a podobně. Tyto incidenty se mohou často opakovat a pro šikanované dítě je obtížné, aby se samo ubránilo. Jako šikanování mohou být označeny také opakované posměšky nebo ošklivé poznámky o rodině.“⁵ Tato výčtová metoda definice šikany je sice možná, je však pochopitelně neúplná, neboť příkladů chování, které by mělo být označeno za šikanu, je obrovské množství.

Jako definici šikany bych tedy uvedl jakékoliv záměrné negativní chování jedince nebo skupiny, jehož cílem je ublížit, ohrožit nebo zastrášovat jiného člověka, případně skupinu lidí, které zároveň splňuje dvě následující podmínky. Za prvé jde vždy o převahu síly agresora nad obětí, ať už fyzickou, psychickou či množstevní, a za druhé oběť vnímá útok jako nepříjemný. Dalším důležitým znakem je samoučelnost takového jednání. Jedná se o typ agrese, která v tomto případě není prostředkem k dosažení nějakého konkrétního zisku, ale samotným cílem jednání. Většinou je také takovéto jednání opakované, byť se mohou vyskytnout i případy šikany jednorázové.

³ Říčan, P.: Agresivita a šikana mezi dětmi, Portál, 1995, str. 25

⁴ Říčan, P.: Agresivita a šikana mezi dětmi, Portál, 1995, str. 25

⁵ Říčan, P.: Agresivita a šikana mezi dětmi, Portál, 1995, str. 26

1.2 Aktéři šikany a jejich charakteristika

Šikana jako zvláštní druh agrese je zřejmě nejrozšířenějším mezi problémy ohrožujícími duševní a mravní vývoj hlavně školní mládeže. Setkáváme se s ní jak na středních školách, především učňovských, tak ale i na školách základních a dokonce i mateřských školkách. Mezi jejími účastníky rozlišujeme agresory, oběti a ostatní. Šikana poškozuje oběti jak duševně, tak někdy i fyzicky. Její následky na duševním a tělesném zdraví mohou být vážné, dlouhodobé i celoživotní, mohou být příčinou až sebevraždy. Negativní duševní následky pro vytváření osobnosti však můžeme, a to obzvláště při neodhalené a nepotrestané šikaně, samozřejmě zaznamenat u všech jejích účastníků.

1.2.1 Agresor

Agrese je definována jako nepřátelství, útočnost či výbojnost v jednání vůči určitému objektu, útok na osobu či předmět. Šikana je zvláštním druhem agrese. Z. Martínek uvádí, že podle Michala Koláře se v osobě agresora jedná z hlediska fyzické stránky většinou o nadprůměrně tělesně zdatné jedince, silné a obratné, zvláště v případě, pokud jde o chlapce. Nemusí to být ale pravidlem. Inteligence spojená s určitou bezohledností a krutostí dokáže někdy více, než pouhá fyzická síla. Šikanující jedinec může dokonce šikanu jen vymyslet a zorganizovat, aniž by se oběti dotkl. Pro vykonávání jím vymyšlené šikany je schopen získat kolektiv, proti němuž je pak oběť bezmocná. Agresoři zpravidla nebývají děti trpící nějakým pocitem méněcennosti. Většinou jde naopak o děti velmi sebevědomé, jejichž vývoj byl poškozen nevhodnou výchovou v raném dětství. Pro tyto děti je typická touha dominovat, ovládat druhé a bezohledně se prosazovat, velmi snadno se urazí, vidí agresi proti sobě i tam, kde žádná není. Tato agresivita, která představuje sklon překračovat určitá pravidla chování a soužití v kolektivu, se obvykle pojí se sklonem překračovat i pravidla jiná, např. zlomyslné ničení věcí a jiné. Někdo však naopak uvádí, že agresoři často mají komplexy, nedostatek sebevědomí a pocitu vlastní hodnoty, trpí nejistotou a pochybnostmi o vlastní osobě.⁶

⁶ Martínek, Z.: metodik prevence pedagogicko psychologické poradny, přednáška dne 30.10.2006

Je možno konstatovat, že agresivita se vytváří již v předškolním věku, kdy určité charakterové vlastnosti, např. vznětlivost a impulzivita či menší citlivost, hrají sice roli, ale samy o sobě nevedou k agresivitě. K těmto vlastnostem musí přistoupit určitý způsob výchovy jako nedostatek zájmu, citová deprivace, ponižování, lhostejnost, chladné a odmítavé rodinné prostředí, výbuchy negativních citů, fyzické a psychické násilí, tedy časté fyzické tresty, nadávky apod.. A také určitá tolerance k násilí a někdy dokonce i pochvala za ně, protože někteří rodiče vidí v násilí obvyklý prostředek k dosahování cílů, zvláště mimo rodinu. Podle různých sociálních výzkumů na sociální vrstvě příliš nezáleží, ale ze zjištěných faktů vyplývá, že řada dětských agresorů často pochází z rodin nové podnikatelské elity. Rodiče těchto dětí bývají i velmi bohatí lidé, kteří jsou natolik časově pracovně vytíženi, že jim nezbývá čas na chvíle trávené spolu s dětmi a rodinou a svůj nedostatek zájmu nebo času řeší naprostým materiálním přebytkem, čímž dochází k závažnému posunu životních hodnot u dětí.

Z. Martínek podle M. Koláře rozeznává několik typů agresorů. Hrubý agresor, slušný agresor a agresor - srandista. Jako další členění je možno vydělit agresory spouštějící ekonomickou šikanu a agresory - děti procházející elitním vývojem, tedy děti z výběrových tříd.

Hrubý, brutální agresor, je ve svém jednání primitivní, impulzivní. Jedná se o jedince, který je fyzicky vyspělý, k trápení oběti využívá své fyzické síly, jde mu o to, aby oběť prožívala fyzickou bolest, dopouští se bití, svazování apod.. Zajímavé je rodinné zázemí těchto agresorů, většinou jsou sami doma vychovávaní tělesnými tresty, často se objevuje agresivní otec, případně skrytě agresivní matka, tedy matka vyhrožuje dítěti agresivitou otce.

Slušně vychovaný agresor, zvaný též kultivovaný, je jedinec, který je na první pohled velice slušný. Chodí většinou i velice dobře oblekaný, má solidní vystupování, k dospělým předstírá i patřičný respekt. K učitelům je ochotný, ve všem pomůže, většinou i učitelé jej mají za velice slušného. Často se tento jedinec stává i předsedou třídy, protože je na něj spolehnutí. Pokud však dospělý ze třídy odejde, popřípadě když tento agresor ví, že není v blízkosti nikdo dospělý, spouští poměrně těžké, většinou psychické šikanování. Nikdy nejedná sám. Má své přísluhovače a ti za něj jednají. Pokud se na šikanující chování přijde, on sám nikdy za nic nemůže, všechno prováděli

ti ostatní. Učitel často tomuto jedinci uvěří, dokonce dochází i k takovým paradoxním situacím, že si ho vybere jako pomocníka při vyšetřování, netuší, že mu pomáhá právě šikanu spouštějící agresor. V tomto smyslu dochází i k svalování viny za šikanu na oběť. Co se týče rodin těchto dětí, panuje v nich většinou velice tvrdá výchova. Dítě je doma pod neustálým dohledem a musí plnit všechny příkazy rodičů, jeho svobodná vůle je do jisté míry pošlapána. Opět dítě prožívá vztah zvýšeného napětí které musí někde kompenzovat.

Agresor - srandista je rovněž osoba, která je vyučujícím poměrně příjemná. Tento jedinec si nepřipouští žádnou zodpovědnost a žádné starosti. Snaží se životem proplouvat bez překážek a pokud se překážka objeví, obchází ji, málokdy jí chce překonat. Pro srandistu je všechno jenom legrace. Rodina, z které tento jedinec pochází, je rovněž volnomyšlenkářská. I rodiče vedou takové dítě stylem, aby si hlavně z ničeho nedělalo hlavu. Učitel je pro tyto rodiče nutné zlo, které dělá pouze problémy. Hranice ve výchově takového dítěte jsou nejasné.

Agresoři spouštějící ekonomickou šikanu jsou zpravidla děti, jejichž rodina ve výchově preferuje nadbytek materiálních věcí. Rodiče většinou svého potomka maximálně podporují, chtějí, aby byl co nejlepší za každou cenu, každou novinku musí hned mít, aby ve společnosti nezaostával. Je pravdou, že tyto děti mají skutečně nadbytek všeho, co si mohou přát. Od rodičů jim však chybí cit a opravdové rodičovské souznění. Těmto dětem není umožněno zažít stav, kdy musí po něčem delší dobu toužit. Touha je pro dítě nezbytnou. Jestliže všechno má, nedokáže si rovněž ničeho vážit. Pokud se dítě nenaučí vážit materiálních věcí, velice těžko se naučí vážit mezilidských vztahů. Navíc se zde objevuje i podpora rodiče, aby se s někým ve třídě nebavilo, protože nedosahuje jejich úrovně ve smyslu finančním, majetek agresorů potom slouží k rozvrstvení třídy, kdy v třídní hierarchii nezastávají vedoucí místo děti, které něco umí a jsou prospěchově dobré, ale děti, které vlastní nejmodernější mobil, značkové oblečení apod..

Agresoři - děti z výběrových tříd jsou jedinci, kteří byli vytrženi z klasických tříd a byla z nich vytvořena jakási lepší kasta, jako sportovní třídy, výběrové studijní třídy apod.. Už tím, že dospělí takto děti rozdělí, jim umožňuje dívat se na ty nevyvolené svrchu. Na příslušníky ostatních tříd se pak dívají tak, že ostatní přece

nejdou tak dokonalí jako oni, takže by jim ti z nevýběrových tříd měli dávat všude přednost.⁷

1.2.2 Oběť

Popsat charakterové vlastnosti potenciální oběti, jak říká Z. Martínek, je podle M. Koláře obtížnější, než zachycení charakteristiky agresora. Obětí šikanování se stává zpravidla dítě, které nemělo možnost naučit se obranným postojům, nenaučilo se zdravé agresivitě. Jeho tzv. pasivita jen provokuje násilníky, aby si na něm vyzkoušeli, co vydrží, co všechno si nechá líbit, aniž by se aktivně bránilo. Téměř každý kolektiv si najde nějakou oběť, kritéria však bývají rozličná. Někdy bývá výběr oběti naprosto nahodilý. Obětí se tak vlastně může stát kterýkoliv dítě. Přesto však v kolektivech dětí existují tzv. typické oběti, které bývají opakovaně týrané i když změní prostředí.

Tzv. oběti na první pohled, vysílají do okolí jakýsi signál, že si na ně může kdokoliv dovolit. Jedná se o jedince submisivní, s nízkým sebevědomím, jejich fyziognomie vyjadřuje slabost, většinou se jedná o děti astenického vzrůstu, často neobratné, uzavřené, plaché, úzkostlivé, tiché, které se nedokáží přirozeným způsobem prosadit. Neumějí skrývat strach ani strach jiných využívat ve svůj prospěch. Jejich bojácnost bývá díky předchozím zkušenostem vystupňována až do krajnosti, což je patrné zvláště v zátěžových situacích. Ve vyprovokovaných střetech ztrácejí sebekontrolu, propadají panice, hrůze, výčitkám svědomí, jsou velice sebekritické. Tyto vlastnosti mají zřejmě vrozený základ v temperamentu.

Druhým typem obětí jsou jedinci, kteří jsou příliš dlouho opečováváni svou matkou nebo babičkou. Nejde o klasické rozmazlování, matka má však o svého potomka nadměrný strach, neustále je mu v patách, všude ho doprovází, stále o něj projevuje starost. Dává mu najevo, jak je okolní svět nebezpečný. Naprosto záměrně je u nich odmala ubíjena vlastní aktivita. Tlumením přirozené aktivity se z těchto dětí stávají pasivní pozorovatelé, kteří nic nesmí a nakonec se ani samy o nic nesnaží. Jsou do jisté míry vláčeny bez vlastní vůle.

⁷ Martínek, Z.: metodik prevence pedagogicko psychologické poradny, přednáška dne 30.10.2006

Častými oběťmi šikany jsou děti s viditelnou odlišností a děti handicapované. Výrazné odlišnosti, jako je vzhled, barva vlasů, brýle, obezita, rasová odlišnost, dítě ze sociálně slabší rodiny, ale i přednosti, jako je větší psychická vyzrálost, přemýšlivost, dobrý vztah k učitelům, velké nadání pro něco, bývají často záminkou k šikaně, protože své nositele degradují v očích vrstevníků. Současné školství volá po integraci postižených dětí do základních škol. Proti tomuto trendu nic namítám, zdravá společnost si musí uvědomit, že mezi námi žijí jedinci, kteří neměli to štěstí, aby jejich zdraví bylo zachováno, popř. již na svět přišli s postižením. Naopak i postižený jedinec, pokud se má dobře zařadit do života, musí se naučit žít do jisté míry samostatně mezi zdravou populací. Pokud má být integrace postiženého jedince dobře ošetřena, musí učitel vědět, jaké základní potřeby dané postižení obnáší. Myslím si, že nepřipravená integrace je spíše pro postižené dítě ohrožující.⁸

1.2.3 Ostatní účastníci šikany

P. Říčan konstatuje, že šikana je záležitost celé skupiny. „Šikana není jen záležitostí dvojice šikanující - šikanovaný, případně několika dětí, které se na ní přímo podílejí. Není možná, pokud nemá „podhoubí“ ve skupině jako celku. A nelze jí dobře rozumět, pokud nezkoumáme, jaký vztah k ní má celý kolektiv... Většině dětí je samozřejmě agrese proti mysli, ale jde-li o agresi proti tomu, kdo jim není sympatický, kým pohrdají (zejména proto, že je „měkkota“), mohou ji schvalovat. Agresor tedy může být dětem sympatický. Můžeme také usuzovat, že není-li agresor spolužákům sympatický, nedovolí mu ubližovat oběti.“⁹ Myslím si, že dětem i mladistvým jsou méně sympatičtí jak agresori, tak oběti. Tito svědci událostí se šikanou spojení, se sami obávají, aby se nic takového nepříhodovalo jim, někdy jen přihlížejí a snaží se patřit k oběma stranám vlivem svého alibismu, někdy mají sami strach z toho, aby se sami nestali oběťmi. Mají strach z agresora, aby se jim nemstil v případě, že by se o této skutečnosti zmínili pedagogům, rodičům nebo policii. Domnívám se, že zejména ve věku dítěte a mladistvého, tedy nevyzrálé osobnosti, je velice těžké postavit se na stranu spravedlnosti, stát za svým tvrzením a snášet potom veškeré dopady svých rozhodnutí. Tím mám na mysli oznámení šikanování i přes strach z agresora. Takový jedinec, si

⁸ Martínek, Z.: metodik prevence pedagogicko psychologické poradny, přednáška dne 30.10.2006

⁹ Říčan, P.: Agresivita a šikana mezi dětmi, Portál, 1995, str. 39

myslím, je už pak na vysoké morální úrovni. Jenže v dospívajícím věku, podle mých zkušeností, se takové jednání dá těžko předpokládat.

Svědci šikany, členové kolektivu, ve kterém k šikaně dochází, ale sami nejsou jejími přímými účastníky ani jako agresori ani jako oběti a sami aktivně proti šikaně nevystupují, bývají označováni jako mlčící většina..

1.3 Vývojová stádia šikany

Z. Martínek ve své přednášce uvádí, že M. Kolář rozděluje vývoj šikany do pěti stupňů. Na počátku je ostrakismus, který představuje nejnižší stupeň šikany. Jde o mírnou, převážně psychickou formu násilí. Jedinec je vytlačen z kolektivu, je neoblíben, neuznáván, je ignorován, nikdo se s ním nebaví, mnohdy se přidávají pomluvy oběti, zesměšňování, intriky, nedochází však ještě ke kontaktu na tělo. Ve finální fázi nemá oběť žádného společníka.

Ve druhé fázi přichází fyzická agrese a psychická manipulace. Obětí se většinou stává již dříve ostrakizovaný jedinec. Tato fáze také často nastane, když se třída dostane do nějakého stresového napětí - čtvrtletí, pololetí, konec roku, kdy se píše větší množství písemných prací, je zde tlak na děti. Agresori si potřebují tento tlak vykompenzovat a oběť je vhodným kompenzačním prostředkem. Zde začíná bití, kopání, silné slovní urážky, oběť je nucena k drobným úsluhám agresorům, např. nošení tašek, svačín.

Třetím stupněm je vytvoření jádra, které je logickým vyústěním neošetřeného předchozího stadia ze strany dospělých. Agresori si začínají uvědomovat, že mají jasnou převahu nad obětí, mohou s ní dělat, co chtějí a nikdo na to nepřijde. Agresori rovněž začínají silně ovlivňovat celý kolektiv, buď budou ostatní na jejich straně nebo se rovněž stanou obětí. Ostatní spolužáci ubližování oběti přihlížejí, nikdo se jí však nezastane, dokonce se v tomto období oběť stává pro ostatní výhodou, v jejich hlavách probíhá taková myšlenka, že ho můžou bít, hlavně aby těmi postiženými nebyli oni sami. Zde se již především agresori stávají na šikanujícím chování závislí a když jsou ve stresu či tíživé situaci, je tu vždy někdo, na kom si můžou svůj nepříjemný stav vybit.

Další, čtvrtou fází, je vytvoření norem. Toto stadium nastane tehdy, když ani třetí stadium není odhaleno. Oběť je stále více tlačena do podřízené úlohy, třída se začíná jasně rozdělovat na vládnoucí a poddané. Psychika oběti je v tomto stadiu již tak zasažena, že i ona se stane na šikanujícím chování závislá, přijme svou úlohu jako normální, nebrání se ubližování, v některých případech dokonce začne své trýznitele obdivovat, bere je jako kamarády, ochotně provádí jejich příkazy a často to sama bere jako legraci.

Posledním stupněm šikany je totalita. Jedná se v podstatě o neřešitelné stadium, normy jsou jasně nastaveny, v kolektivu vládne agresori, ostatní je poslouchají na slovo, všichni agresory brání. Tak jako jsou předchozí čtyři stadia psychoterapeuticky řešitelná, toto stadium je neřešitelné, jediným řešením je rozpuštění celého kolektivu.¹⁰

¹⁰ Martínek, Z.: metodik prevence pedagogicko psychologické poradny, přednáška dne 6.11.2006

2 HLUBŠÍ SOUVISLOSTI ŠIKANOVÁNÍ

Šikana není nějakou novodobou záležitostí, ale existovala už v dávných dobách. Jak uvádí S. Bendl, „docházelo k ní již před staletími na internátech, kde starší a silnější žáci hrubě zacházeli s mladšími, slabšími a nezkušenými nováčky.“¹¹ Také P. Říčan konstatuje, že šikana bývala častá již v minulosti. „Šikana ve škole je jistě stejně stará jako škola sama... zlomyslnost a krutost jsou odvěké lidské nectnosti.“¹²

Ze zkušeností vím, že velká většina starších lidí nic takového nepamatuje, pokud jsem kdy se staršími lidmi o tomto problému mluvil, nikdo nekvalifikoval své případné zážitky z dětství, když mu někdo nějak ublížil, jako šikanování. Brali to spíše jako jednorázové vylomeniny, které ale nebyly déletrvající, soustavné, zaměřené na konkrétní osobu. Kolektiv byl soudržnější a jeho jedinci k sobě přátelštější. Silní samozřejmě ubližovali slabým vždycky, ale ve škole byla mnohem přísnější kázeň. V posledních desetiletích agresivita mládeže stoupá, jak vím ze své policejní praxe. Lze rozumně předpokládat, že šikany přibývá stejně jako jiné agrese. Odpovídá to také zkušenostem starších pedagogů, kteří si jsou značným vzestupem obojího jisti. Někteří z nich upozorňují také na nový jev, který je překvapuje, je to krutost bez prožitku, vzteku či nenávisti i bez sadistického uspokojení.

2.1 Proč k šikaně dochází

Jedním z mnoha motivů šikany je touha po moci, přání ovládat druhého člověka. Další příčinou je motiv krutosti, kdy agresorovi působí radost a potěšení vidět oběť trpět, mít dobrý pocit z jejího ponížení. Určitou roli hraje také zvědavost, kdy agresor zkoumá, jak se oběť zachová ve stresu, bolesti a ponížení a k čemu se dá v tomto stavu přinutit. S touto zvědavostí souvisí i nuda a touha po stále silnějších zážitcích. Myslím si, že závažný fenomén dnešní doby se jeví tzv. mediální násilí, které často svádí k napodobování a negativně ovlivňuje citový vývoj dítěte. Šikana může mít hodně

¹¹ Bendl, S.: Prevence a řešení šikany ve škole, ISV nakladatelství, 2003, str. 15

¹² Říčan, P.: Agresivita a šikana mezi dětmi, Portál, 1995, str. 16

příčin, z nichž některé jsou zřejmé na první pohled, jiné se objeví až při zkoumání hloubky problému. Jednou nejčastějších příčin bývá tlak kolektivu, aby se jedinec choval konvenčně tak, jak kolektiv očekává.

Také si myslím, že pro pochopení důvodů, proč někteří jedinci utlačují jiného, je třeba rozlišit, zda jde o krátkodobou reakci na vlastní obtížnou situaci, což může být rozvod rodičů, narození sourozence, úmrtí v rodině apod. nebo zda se jedná o dlouhodobou záležitost. Zde se pak jedná převážně o jedince, kteří jsou citově narušeni již z rodiny, další mohou být zahlceni materiálním dostatkem, kterého se jim dostává jako výkupné za čas, který s nimi jejich rodiče netráví. U jiných, kteří nesou následky nedobré výchovy, se objevují pocity nejistoty a vlastní nedostatečnosti. Ti sami mohou být oběťmi fyzického ubližování, emocionálního vykořisťování nebo dokonce sexuálního zneužívání. Některé děti i mladiství jsou v rodinách vedeni tak, že není žádoucí projevovat své city, nemají tudíž pojem o hodnotě vlastní osobnosti a postrádají tak touhu něčeho dosáhnout. Tito jedinci, kteří mají pocit, že z nějakého důvodu vybočují z řady, bývají nejen agresory, ale nezřídka v jiném, pro ně silnějším kolektivu, i obětí. Většinou pocházejí z rodin, kde se odhalení různých slabostí nebo zranitelnosti nikdy netolerovalo.

Existuje i skupinová dynamika šikanování. „Mechanismus proměny zdravé, neinfikované skupiny ve skupinu nemocnou, proměny normálního slušného žáka v brutálního agresora, proměny pohodově se vyvíjejícího žáka ve zlomeného, na agresorovi závislého člověka je velmi složitý a pro nezasvěceného až nepochopitelný proces. Podle mých zkušeností lidé z hlediska určité role tuto změnu vůbec nejsou schopni připustit a kategoricky ji odmítají. Rodiče agresorů například zásadně popírají, že by jejich dítě bylo schopno mučit spolužáka a libovat si v tom. Odborníci tomuto jevu souhrnně říkají skupinová dynamika. Lze říci, že je tedy přítomna v každé skupině - potenciál jejího vlivu na změnu jednotlivce i celé skupiny může sloužit dobru nebo být zneužit. Je tragickou chybou, že naši pedagogové často neumějí cíleně pracovat se skupinovou dynamikou a budovat pedagogické komunity. Důsledkem je oddělení oficiálního světa pedagogů od skrytého života žáků.“¹³

¹³ Kolář, M.: Bolest šikanování, Portál, 2001, str. 79

2.1.1 Biologické faktory

Vývoj člověka jako osobnosti je dán biologickými a sociokulturními faktory. Biologické determinanty jsou člověku dány a jsou od sociokulturních odlišné.

V přírodě je možné pozorovat agresivitu živočichů vůči jedincům stejného druhu na základě vrozených instinktů. Obdobné instinkty existují i u člověka. Z. Martínek říká, že krutost, se kterou lidé někdy jednají, například někteří sadističtí vrazi, není možná vysvětlit ničím, co dítě potká od jeho narození. Ať už s jeho názorem souhlasím nebo ne, v každém případě se jedná o jevy zcela ojedinělé a přinejmenším tím nelze vysvětlovat drtivou většinu případů šikany.¹⁴

Každý člověk podléhá vlivům dědičnosti. Je to přenos některých vlastností z generace na generaci. Nositelem těchto informací jsou geny obsahující DNA. Ta má svoji neopakovatelnou strukturu, charakteristickou pro každou individualitu. Každý člověk vstupuje do života s určitou dávkou dědičných dispozic, které se nedají ovlivnit. Vrozené kladné i negativní vlastnosti je potom možno v průběhu výchovy rozvíjet či eliminovat. Toto už závisí pouze na vlivu sociokulturních faktorů ovlivňujících vývoj člověka.

Výzkumy spojitost mezi dědičností a agresí nepotvrdili ani nevyvrátili. Vliv genetických faktorů na agresi bychom mohli jako hypotézu předpokládat ve dvou zcela protikladných případech. Za prvé pokud přímo v rodině jedince, který se chová agresivně, se agresivní chování nevyskytuje. Pak by nemělo být důsledkem tohoto prostředí a mohlo by mít genetický základ. V druhém případě pak naopak, když je v rodině více agresivních jedinců, by mohlo mít společný dědičný základ. Už tato protikladnost však ukazuje, že prokázat dědičné předpoklady agrese, potažmo šikany, je velmi obtížné. Také chromozomální poruchy či změny v činnosti hormonálního systému se mohou projevit pouze jako doplňkový faktor v případě dalších podnětů a pro agresi příznivých osobnostních charakteristik.¹⁵

¹⁴ Martínek, Z.: metodik prevence pedagogicko psychologické poradny, přednáška dne 6.11.2006

¹⁵ Martínek, Z.: metodik prevence pedagogicko psychologické poradny, přednáška dne 6.11.2006

2.1.2 Sociokulturní faktory

Sociokulturní faktory člověk získává v průběhu života vlivem socializace, tedy vlivem učení se od svého okolí. Významnou roli zde hraje rodina, jako primární sociální skupina. Rodiče jsou těmi, kteří vštěpují, nebo by aspoň měli, dětem svojí výchovou vztah k ostatním a sami jdou také svým dětem příkladem. O to důležitější je třeba si tuto skutečnost uvědomit a podle toho se jako rodič před dětmi chovat. Být kladnou, pozitivní autoritou a svým chováním nasadit jakousi normu.

Řada odborníků zastává názor, že agresori, kteří krutě šikanují a přímo mučí své bližní, jsou agresivní psychopati. Obdobně do oblasti psychopatologie řadí i jejich oběti. M. Kolář však s tímto názorem vzhledem k četnosti případů šikany zásadně nesouhlasí a považuje toto zařazení za oprávněné jen v ojedinělých případech. „Po setkání s mnoha aktivními účastníky šikanování mezi dětmi a mládeží M. Kolář říká, že se tito mladí lidé od ostatních zásadně neliší, alespoň na úrovni psychiatrických diagnóz. Ve většině to nejsou nemocní sadističtí psychopati. Jsou pouze mimořádně egoističtí a egocentričtí. Agrese a krutost, která je v nějaké míře v každém člověku, se projeví podle toho, zda v jejich charakteru jsou nějaké k tomu příhodné vady. Nejde tedy o problém psychopatologie, ale o problém duchovního rozměru člověka a jeho morálky.¹⁶

Nejdůležitější vliv pro rozvoj osobnosti má rodina. Zde se vytváří tzv. bazální osobnost, což je jakýsi psychický základ, který odráží konkrétní situaci dítěte a následně jeho emoce. Dítě je od prvopočátku pod vlivem své rodiny, která přímo působí na jeho výchovu. Zde je důležité, zda rodina plní své přirozené funkce jako je výchova, uspokojování citových potřeb, jako je potřeba lásky, bezpečí a jistoty a dále materiálního zázemí. Nejsou-li tyto potřeby u dítěte uspokojovány, dochází k citovému strádání a k frustraci. „Rodiny iniciátorů a aktivních účastníků šikanování významně selhávaly v naplňování citových potřeb svých dětí. Většina agresorů projevovala známky citové deprivace nebo subdeprivace. Pro rodiny agresorů byla charakteristická absence duchovních a mravních hodnot. Ohled na slabé byl chápán jako zbytečná malichernost... Nedostatky ve výchově měly určitá specifika. Agresori se často setkávali s brutalitou a agresí rodičů. Někdy to působilo, jako by násilí vraceli nebo ho

¹⁶ Kolář, M.: Bolest šikanování, Portál, 2001, str. 72

napodobovali. Menší, ale zřetelná podskupina agresorů byla vedena přísně a důsledně, vojenským drilem bez lásky.“¹⁷

Epidemický výskyt šikanování na našich školách souvisí i se širšími společenskými vlivy. Myslím si, že škola je odrazem společnosti. Současná společnost přitom vytváří možnosti pro mnoho dobrých věcí, ale i pro záporné jevy. Nejuctívanějším kritériem v naší společnosti se staly peníze, okázalý konzum a moc s nimi spojená. Do sociálních vztahů to přináší normy, kdy ten, kdo má bohatství a ovládá druhé, je považován za kladný vzor. Nepředpokládá se existence vyšších mravních principů. Výsledkem je, že zárodečné podoby šikanování jsou přítomné prakticky všude. Je to norma vztahů ve společnosti, kdy je běžné, že silnější využívá slabšího. Také televize, počítačové hry a tiskoviny zahlcují mládež násilím, ale málo kdy zde nalezneme zde věrohodně zobrazený soucit či pocit viny.

2.2 Důsledky šikanování pro aktéry

Myslím si, že šikanování zasahuje všechny jeho aktéry v dalším životě. Oběti můžou být v dospělosti zakřivené, podléhat stavům úzkosti, agresori projevovat aroganci a touhu ovládat jiné, mlčící většina se chovat stylem „co tě nepálí, nehas.“

„Šikanování je těžkou poruchou vztahů ve skupině. Tato porucha má systémový charakter a zasahuje celou skupinu. V tomto smyslu šikanování nepoškozuje pouze oběti, ale i agresory, další členy skupiny a skupinu jako celek. Bolest šikanování se však nezastavuje na hranicích postižené skupiny. Řetězovitě pokračuje dál. Šikanování může ničivě zasáhnout kohokoliv.“¹⁸

2.2.1 Důsledky šikanování pro oběti

Nebezpečnost působení šikany spočívá zejména v její závažnosti a dlouhodobosti, tedy v jejím opakování. Největší nebezpečí, pokud se týká dopadů

¹⁷ Kolář, M.: Bolest šikanování, Portál, 2001, str. 94 - 95

¹⁸ Kolář, M.: Bolest šikanování, Portál, 2001, str. 99

šikanování, a to jak aktuálních, tak i do budoucna, se týká pochopitelně oběti, u které dochází k ohrožení jak somatického, tak psychického zdraví. Nezřídka si poškozený jedinec, jako oběť šikanování, nese následky na duševním a tělesném zdraví po celý svůj život. Nejsou zcela ojedinělé ani případy, kdy oběť již není schopna snášet další nátlak a ponižování a sahá po sebevraždě.

Šikana způsobuje oběti silný sociální stres. Potíže, které se objevují u obětí šikanování, lze zařadit do kategorie postraumatické stresové poruchy, která se projevuje čistě psychickými i somatizujícími symptomy. K psychickým důsledkům šikany patří zvýšený sklon k úzkostnosti, depresivní ladění, akcentace obranného postoje a senzitivní vztahovačnost. Somatické projevy zpravidla zahrnují poruchy spánku, svalovou tenzi, snížení imunity, větší sklon k prožívání bolesti a celkové nepohody.¹⁹

Hlavními příznaky posttraumatické stresové poruchy bývají např. opakované stresující vzpomínky, opakované stresující sny, potíže při usínání, poruchy spánku, nadměrná bdělost, intenzivní stres při setkání s událostí, která připomíná situaci, za které ke zraňující události došlo, vyhýbání se místům, lidem, činnostem, které probouzejí vzpomínky na událost, nezájem o účast na společenských akcích, pocit odcizení, neschopnost pocitu lásky, nezájem o vlastní budoucnost, neschopnost se soustředit, poruchy učení a paměti či tendence k neadekvátní reakci na nepatrný podnět, který připomíná stresovou situaci. Pokud tyto příznaky trvají méně než tři měsíce, hovoříme o akutní posttraumatické poruše, v případě, že trvají déle, označuje se jako chronická.

Důsledky šikanujícího chování pro oběť jsou však i v dalších oblastech. Vyskytuje se vyšší pravděpodobnost k násilnému chování v dospělosti. Dítě, které se stalo obětí násilí se často v dospělosti stává pachatelem násilí, dále vyšší náchylnost k užívání alkoholu a drog v pozdější době a vyšší náchylnost k neetickému chování, zvláště, pokud šikanování nebylo potrestáno, oběť vidí, že se násilné chování vyplácí. Oběť šikanování následkem prožité bolesti a ponížení získá pocit, že je divná, zvláštní a začne mít pocit, že chyba je na její straně, pocit méněcennosti, nízké sebevědomí.²⁰

¹⁹ Bendl, S.: Prevence a řešení šikany ve škole, ISV nakladatelství, 2003, str. 35 - 36

²⁰ Bendl, S.: Prevence a řešení šikany ve škole, ISV nakladatelství, 2003, str. 37

2.2.2 Důsledky šikanování pro agresory

Účinek na iniciátory a aktivní účastníky šikanování je rovněž vážný, i když poněkud jiný a ne tak zjevný. Myslím si, že jejich deficit v duchovním a mravním vývoji se tím výrazně prohlubuje. Agresor ponechaný svému osudu se stává postiženým v duchovní oblasti. Upevnily se jeho antisociální postoje. Neměl možnost pocítit sílu společnosti ve vynucování obecných pravidel správného chování vůči bližnímu, nikdo mu nedal jasně najevo, co nesmí dělat, co je chráněnou sférou druhého člověka.

Podle mého názoru nebezpečným důsledkem šikanování je pro agresora zafixování si této zkušenosti. Agresoři z řad dětí a dospívajících se často později stávají členy pochybných part. Existuje zde velké riziko jejich budoucí kriminální činnosti. Agresoři se často stávají členy takových sociálních skupin, které mají v dospělosti zpravidla daleko více konfliktů se zákonem. Šikanující dívky pak můžou být necitlivé až kruté ke svým dětem.

2.2.3 Důsledky šikanování pro ostatní účastníky

Děti a mladiství, kteří se přímo neúčastní šikanování, ale jsou svědky krutého bezpráví, ztrácejí iluze o společnosti, která by měla zajistit každému člověku ochranu proti jakékoliv formě násilí. Jsou konfrontováni s faktem, že se s tím nedá nic dělat, že společnost není schopna zajistit ochranu a bezpečnost slabým. Mravní i zákonné normy jsou porušovány, aniž by to pro agresory znamenalo nějakou komplikaci. Nic se neděje. Obdobně potom přistupují k násilí a k porušování zákona ve svém dalším životě. Nedělají nic, jsou zcela pasivní a apatičtí, nebo to později dokonce sami nějak zkusí.

Šikana má zásadní negativní důsledky i pro rodinu oběti, která je zasažena tragédií dítěte. Svým způsobem je však samozřejmě také zasažena rodina agresora, která se musí vyrovnat s faktem, že její dítě se stalo agresorem.

3 JAK PŘEDCHÁZET ŠIKANĚ

Šikana je závažný negativní jev ve společnosti a je s ním tedy potřeba bojovat. Její značné rozšíření v současné době samozřejmě znamená, že i v ideálním případě, pokud by ve všech prostředích a konkrétních místech, kde k ní dochází, bychom zvolili a okamžitě do praxe zavedli ty nejúčinnější možné prostředky, přesto by nebylo možné očekávat její okamžité a úplné vymýcení. Ale pochopitelně platí, že v boji proti šikaně, stejně jako u ostatních negativních společenských jevů je jednak vždy lepší jim předcházet než čelit již probíhajícím. Vzhledem k již velice závažné míře jejího rozšíření však je optimální a přímo nutné kombinovat preventivní i represivní opatření zároveň.

3.1 Rozeznání a odhalení šikany

Základním předpokladem k možnosti boje proti šikaně je její rozpoznání. Někdy je přitom obtížné stanovit hranici, kdy se již jedná o šikanu a kdy o nevinné škádlení. Jestliže se například poperou dva přibližně stejně silní žáci kvůli dívce, nejde samozřejmě o šikanování, protože při tom chybí nepoměr sil, kdy oběť se neumí nebo z různých příčin nemůže bránit. V tomto případě také chybí další významný rys šikanování, kterým je samoučelnost převahy agresora nad obětí. Zásadně mluvíme o šikaně pouze tehdy, když je oběť z nějakého důvodu bezbranná, buď pro fyzickou slabost nebo neobratnost, pro svou izolovanost v kolektivu, pro své psychické handicap nebo proto, že agresor útočí ve skupině. O šikanování mluvíme v případě, kdy jeden nebo více žáků úmyslně a většinou opakovaně zotročuje spolužáka či spolužáky a používá k tomu agresi.

Na vznikající šikanu nebo na tu, která již našla svou oběť, mohou upozornit již různé náznaky. Ty můžeme rozdělit na přímé a nepřímé. Mezi přímé známky můžeme zařadit různé druhy posměchu jako posměšné poznámky, pokořující přezdívky, hrubé žerty, kritiku a výtky, jsou-li pronášeny nenávislným tónem, panovačné příkazy od agresora a to, že se jim oběť podřizuje, drobné fyzické napadení.

Nepřímými náznaky šikany může být situace, kdy dítě je o přestávkách často samo, ostatní o něj nejeví zájem, nemá kamarády, vyhledává přítomnost dospělých, má-li promluvit, je nejisté a ustrašené, je smutné, depresivní, jeho oděv je často zašpiněný, poškozený, věci mívá rozházené, poškozené, znečištěné, není schopné vysvětlit, za co utrácí kapesné, své odřenin, škrábance a modřiny, uzavírá se do sebe a nekomunikuje s okolím, za dítětem nepřicházejí domů spolužáci nebo jiní kamarádi.²¹

3.2 Vyšetřování šikany

Strategie vyšetřování není jednoduchá. Podle Z. Martínka s odkazem na zkušenosti M. Koláře není v žádném případě možné začít vyšetřování u podezřelých agresorů. Nic by se vyšetřující pedagog nebo psycholog nedozvěděl a navíc by se umožnilo často definitivní zničení důkazů a především by bylo ohroženo zdraví a život obětí. Při vyšetřování je třeba zabránit prozrazení, kdo o šikaně informoval, tedy ochránit informátory před pomstou agresorů. Vyšetřování obětí a svědků, ale i agresorů je realizováno tak, aby ostatní nemohli vyhodnotit, co kdo řekl.

Vlastní strategie vyšetřování z hlediska pedagogického i psychologického zahrnuje pět kroků. Rozhovor s informátory a oběťmi, nalezení vhodných svědků, individuální, případně konfrontační rozhovory se svědky (nikoliv konfrontace obětí a agresorů), zajištění ochrany obětí a rozhovor s agresory. Všechny tyto kroky strategie jsou nezbytné, žádný nelze vynechat. Pořadí je stálé, kromě čtvrtého kroku zaměřeného na zajištění ochrany obětí. Ten není pevný a lze ho podle potřeby měnit.

Úkolem této strategie je zmapování vnějšího obrazu šikanování. To znamená, že musíme nalézt odpovědi na následující otázky. Kdo je obětí, případně kolik je obětí. Kdo je agresorem, popřípadě kolik je agresorů. Kdo z nich je iniciátor, kdo je aktivní účastník šikanování a kdo je agresorem i obětí. Co, kdy, kde a jak dělali agresori konkrétním obětím. K jak závažným agresivním a manipulativním projevům došlo a jak dlouho šikanování trvá.

²¹ Martínek, Z.: metodik prevence pedagogicko psychologické poradny, přednáška dne 13. a 20.11.2006

U počátečních šikan není taktika k získání úplných a hodnověrných výpovědí závislá na speciálních metodách a není nutná psychologická tvrdost. Metody mají charakter překvapení a skrytosti, aby byl vyšetřovaný zaskočen a on nebyl připraven. Neměl by také rozeznat, o co vyšetřujícímu pedagogovi nebo psychologovi konkrétně jde. V tomto smyslu se uskuteční rozhovory s informátory, oběťmi a svědky tak, aby to ostatní nevěděli. Poskytuje to výhodu překvapení při vyšetřování agresorů a chrání informátory, svědky a oběti před mstou a ovlivňováním.

Nalezení vhodných svědků u počátečních šikan, zvláště u dětí, není obtížné. V podstatě jde o to, aby se ve spolupráci s informátory a oběťmi vytipovali žáci, kteří s obětí sympatizují nebo ji alespoň neodmítají a kteří jsou nezávislí na agresorech, kteří nepřijímají normy šikanování.

U pedagogicko psychologické práce se svědky a agresory se osvědčila struktura vyšetřování, která zahrnuje seznámení se, monolog, dialog a konfrontaci.

Seznámení se slouží k navození určité atmosféry. Jeho podoba se řídí podle toho, s kým jednáme. U vhodných svědků je na místě podpora a povzbuzení. Základním pravidlem je zajištění bezpečnosti. Je nutné, abychom bojácné jedince přesvědčili, že jejich spolupráce nebude prozrazena. U falešných svědků a agresorů je od počátku důležité pracovat s citovým napětím a navodit moment překvapení, šokovat. Je výhodné, když agresor neví, že je šikanování prozrazeno, pak je neustálým vyšetřováním obvykle zaskočen a nemá připravenou nepravdivou výpověď. Velmi účinné je, když jsou vyšetřovanému předloženy jednoznačné důkazy a detailní popisy jeho role při šikanování. Vždy je však nutné dbát, aby nepoznal, kdo na něj co vypověděl.

Při důkladnějším vyšetřování nebo při snaze lépe jedince poznat je užitečné zařazení monologu. Svědek nebo agresor má pokud možno souvisle vypovídat, co se ve třídě dělo. Většinou tak lze odhalit, zda vyšetřovaný chce vypovídat pravdu nebo ne. Někdy řekne něco, co ani nechtěl nebo řekne to, na co by pravdivě neodpověděl, případně na co bysme se nezeptali.

Dialog by měl navazovat na monolog. Je to označení pro kladení otázek vyšetřovanému a jeho odpovědi na ně. Pokud je vyšetřování jednoduché, lze dialog zařadit rovnou po zahřívacím kole seznámení se. Při výslechu agresorů a falešných svědků se zde pracuje s citovým napětím, které pramení z faktu samotného vyšetřování a odklonu od pravdy, kdy je narušen přirozený mechanismus popisu skutečných událostí. Napětí je možno různým způsobem dále stupňovat. Nejběžnější je princip „přitlačení ke zdi“, kdy jsou například agresorovi nabídnuty polehčující okolnosti, když se přizná, a zároveň je upozorněn, že v případě dalšího lhaní bude nekompromisně tvrdě potrestán. Využívá se citlivě okamžiků, kdy lhář podlehne pocitu, že se zbaví napětí, když řekne pravdu. Systematicky se rozvracejí křivé a lživé výpovědi prostřednictvím menších či větších rozporů ve výpovědích. Cíleně se pracuje s přerážkami.

Jestliže je vyšetřování zvláště obtížné, je na místě zařadit konfrontaci mezi svědky. Když to nepomůže, lze přikročit i ke konfrontaci mezi agresory. Prakticky to znamená setkání dvou vyšetřovaných tváří v tvář, kdy pedagog reguluje jejich ujasňování rozporů ve výpovědích. Vedení konfrontace vyžaduje bedlivé pozorování verbálních i neverbálních projevů. Jde o to, že se citlivě vnímá nejenom to, co vyšetřovaný říká, ale i jak to říká a jak se chová. Velmi se vyplatí alespoň trochu znát řeč lidského těla, která je pravdivější než slova a těžko se zastírá. Lež se nechá vytušit, když slova a gesta neladí, případně když se gesta nehodí k tónu hlasu. Je vhodné přiblížit se oběma vyšetřovaným a pozorovat je zblízka. Tak je totiž nejtěžší lhát. Zřetelně se nechá pocítit váhání, kolísání, nervozita, ale zaregistrovat se nechají i miniaturní bezděčné signály, které se nedají vůlí kontrolovat. Je to například mrkání, zdvihnutí obočí, zúžení nebo rozšíření zorniček, cukání v koutku či zčervenání tváří.“²²

K uvedenému bych chtěl říci, že metody používané metodikou prevence jak na školách, tak v pedagogicko psychologických poradnách jsou prakticky totožné s metodami používanými v práci policie při vyšetřování. Zde je však nutno říci, že policista, který se vyšetřováním šikany, zejména mezi dětmi a mladistvými, zabývá, je bohužel v roli laika. Nemá potřebná pedagogicko psychologická proškolení jako metodici prevence. Zejména na základních útvarech Policie ČR schází vyškolení policisté pro práci s dětmi a mládeží, zejména při vyšetřování šikanování. Myslím si, že

²² Martínek, Z.: metodik prevence pedagogicko psychologické poradny, přednáška dne 13. a 20.11.2006

by tedy bylo vhodné, když tato proškolení schází, přibrat k takovému výsledku některého ze zkušených metodiků prevence.

3.3 Náprava

Možné postupy při nápravě uvádí Z. Martínek na základě poznatků získaných od M. Koláře. Jakmile je vyšetřování šikany dokončeno a je známo, co bylo třeba vědět, přistoupí se ke druhé části úkolu, kterým je náprava. Vyšetřování, byť úspěšné, samo o sobě nemá zásadnější vliv na změnu situace i když se vždy do určité míry prolíná s nápravou. Konkrétní diagnostické poznatky musí být zúročeny, aby snažení a práce vyšetřujících posloužily k dobrému. Pro první pomoc lze použít dvě zásadně odlišné metody. Metodu vnějšího nátlaku a metodu usmíření. Každá z těchto metod se snaží vlastním způsobem co nejrychleji razantně potlačit příznaky onemocnění skupiny. Usiluje tedy především o zastavení šikanování, obnovení platnosti oficiálních norem a zabezpečení ochrany obětí.

Metoda vnějšího nátlaku je většinou tím jediným, na co pedagogové v boji proti šikanování sázejí. Při první pomoci má metoda vnějšího nátlaku své pevné místo, nesmějí se však při ní dělat hrubé chyby, což se často děje. Záměr je prostý, přinutit trestem a strachem viníky k zastavení agresivního chování a k dodržování oficiálních norem. Metoda akcentuje ochranu skupiny jako celku. Metoda zahrnuje individuální nebo komisionální pohovor, oznámení o potrestání agresorů před celou třídou a ochranu obětí.

Předpokladem konání pohovoru s agresory a jejich rodiči je úspěšné dokončení vyšetřování případu. U zárodečných forem šikanování často postačí vyvinout pedagogický nátlak mezi „čtyřma očima“ nebo při setkání třídního učitele, agresora a jeho rodičů. Ve vážnějších případech šikany je potřebné uplatnit nátlak prostřednictvím komisionálního pohovoru. Složení komise může být různé, záleží na typu školy a dalších okolnostech. Užitečná je účast třídního učitele, metodika prevence a ředitele nebo jeho zástupce, na učilištích ještě mistra a vychovatele. Nedoporučuje se ale, aby bylo na komisionální pohovor pozváno najednou více agresorů se svými rodiči, protože by tím nastalo velké riziko, že dojde k znehodnocení účelu jednání. Určitá

skupina rodičů totiž nedokáže přijmout fakt, že se jejich dítě chovalo jako agresor a postaví se na jeho obranu. Hrozí zde, že se rodiče agresorů sjednotí proti společnému nepříteli. Komisionální pohovor může mít nezanedbatelný preventivně výchovný účinek. V praxi se osvědčila určitá posloupnost vedení jednání. Seznámení rodičů s problémem, postupné vyjádření všech pedagogů, vyjádření vyšetřovaného jedince, vyjádření rodičů, rozhodování komise za zavřenými dveřmi a seznámení rodičů a tohoto jedince se závěrem komise. Seznámit rodiče s problémem by měl člověk, který případ vyšetřil a má všechny potřebné poznatky k dispozici. Neměl by prozradit, odkud informace získal. Důležitá je citlivá snaha zmírnit šok rodičů z informace a přesvědčit je, že není snahou vyšetřovanému ublížit, ale pomoci mu. Když se to podaří, dává to naději na východisko k řešení. V případech, kdy přetrvává konfrontační nálada, je nutné na faktech trvat. Zásadní chybou je ustoupit tlaku rodičů a prozradit zdroje informací nebo dokonce uskutečnit hromadnou konfrontaci s obětí. Je to nepřijatelné kvůli ohrožení zdraví svědků a obětí, mimoto se oběť nedokáže bránit a není schopna o konkrétních věcech mluvit.

Výchovná komise, respektive škola, má k dispozici pro potrestání agresorů různá opatření, jako napomenutí a důtka pedagoga, důtka ředitele, podmíněčné vyloučení a vyloučení ze studia, snížení známky z chování, převedení do jiné třídy, krátkodobý dobrovolný pobyt v dětském diagnostickém ústavu a diagnostickém ústavu pro mládež či umístění do diagnostického ústavu na předběžné opatření a následné nařízení ústavní výchovy.

Další nezbytnou součástí nátlakové metody je informování žáků celé třídy o závěru výchovné komise. Úkolem pedagoga je přesvědčit žáky, že pracovníci školy dokážou spolehlivě zajistit ochranu slabých před silnými a respektování kázeňských norem školy. U počátečních stadií šikan plní oznámení o potrestání agresorů svůj účel, nastoluje přinejmenším krátkodobě bezpečné vztahy mezi žáky. Při pokročilých šikanách se však může stát, že vystoupení pedagoga vede jen k podráždění skupiny a navození tendence projevit svoji nevoli obětem. Samotný akt oznámení o potrestání viníků proto nelze přeceňovat. Svůj význam však má i u pokročilých šikan a nelze jej proto vynechat. Škola tím vyjadřuje jednoznačné a pevné stanovisko, že šikanování nebude trpěno a viníci budou při odhalení potrestáni. Do oznámení je také vhodné zařadit informaci, že šikanování může být kvalifikováno jako přestupek či trestný čin.

Poslední součástí metody nátlaku je zajištění ochrany obětí. Po vyšetření a potrestání agresorů je nelze ponechat svému osudu s odůvodněním, že je vše vyřešeno. Není tomu tak, protože příčiny onemocnění skupiny nebyly odstraněny. Šikanování může opět začít růst. Proto musí být zabudována do skrytého života skupiny bezpečnostní pojistka, která pedagoga okamžitě varuje při hrozícím nebezpečí. Pedagog by si proto měl například domluvit osobní setkávání s obětí v nějakém rozumném intervalu. Bezpečnost oběti může být dále posílena například setkáváním pedagoga s informátory, stanovením ochránců oběti, intenzivním sledováním situace včetně docházky oběti, zprostředkováním péče v odborném zařízení a udržováním kontaktu s jeho pracovníkem nebo vzájemnou informovaností s rodiči.

Druhou možnost, jak poskytnout první pomoc, avšak pouze v přísně vymezených případech, je metoda usmíření. Od předešlé metody se nápadně liší. Místo donucení k vnější poslušnosti se tu sleduje vnitřní proměna vztahů mezi oběťmi a agresory. Je zde akcentováno řešení problému, tedy změna, „rozmrzení“ agresivního postoje, domluva a usmíření mezi aktéry šikanování. Potrestání se nekoná, místo toho nastupuje řízené společné hledání nápravy v neformální atmosféře. O změnu se usiluje sdílením odlišných pocitů jednotlivých aktérů a podporováním schopnosti agresora vcítit se do oběti, mít s ní soucit a pochopit její utrpení. Metoda vůbec není naivní, je však nutné vědět, kdy ji lze použít, kdy má naději na úspěch a kdy už může pouze uškodit a ublížit.

Metoda usmíření reaguje na slabé stránky represe. Například u početné skupiny agresorů je šikanování více či méně nápodobou tělesného trestání v rodině, kdy silný týrá slabého. V tomto smyslu je trestající, represivní chování školy posilování spuštěného negativního vývoje, respektive uzavřením bludného kruhu. Veřejné označení členů skupiny za útočníky a oběti vede k upevnění těchto negativních rolí. Obviňování a trestání také nezřídka prohlubuje narušený vztah útočníka k obětí, pedagogům a ke škole. Vždy existuje riziko, že útočníci se budou chtít pomstít. Šikanování i po spravedlivém potrestání viníků pokračuje dál a oběti ze strachu z další pomsty mlčí, nikomu své trápení již neprozradí. S ohledem na tyto skutečnosti lze metodu usmíření chápat jako korekční emotivní zkušenost. Neočekávaná důvěra a laskavě pevný postoj k agresorovi může někdy vést ke zlomu nebo alespoň k otřesu agresivních postojů.. Učitel se totiž zachová v emočně vypjaté situaci zcela jinak, než

agresor očekává, než je zvyklý od rodičovských a všech jiných autorit. Tím se prolomí dosavadní bludný kruh a otevře se nová cesta, nebo se alespoň oslabí patologické chování. Pokud je agresor přístupný určitému náhledu, lze jej potrestat symbolicky. I naznačený trest může mít svůj význam při odčinění nevědomých pocitů viny. Je však samozřejmě těžké odhadnout, zda metodou usmíření dosáhneme rozhodujícího obratu. Jestliže je účinek této metody krátkodobý, lze použít jinou metodu řešení.

Použití metody usmíření je omezené. Lze ji úspěšně uplatnit v poměrně malém měřítku, a to hlavně z důvodu malého počtu „nalomených“ násilníků. Jednoznačně však má své místo při nebrutálních formách prvního a druhého stadia šikanování u dětí mladšího školního věku. Za příznivých okolností, kdy oběti nehrozí další trauma a agresor vykazuje ochotu své chování změnit, má své opodstatnění u mírných forem všech počátečních stadií, a to u dětí i mladistvých. Vzhledem k nevhodnosti metody u pokročilých stadií a závažných forem šikanování je důležité, aby pedagog měl k dispozici základní diagnostické poznatky a bezpečně věděl, že se jedná o počáteční stadium šikanování. K vyšetřování použije strategii první pomoci, avšak pouze první tři kroky. Rozhovor s informátory a oběťmi, nalezení vhodných svědků a individuální, případně konfrontační rozhovory se svědky. Následuje přípravný a rozhodovací rozhovor s obětí. Ta se informujeme, že se již všechno ví, co je potřeba, aby byla provedena náprava. Vysvětlí se jí, že je to možné udělat dvěma způsoby. Jeden je potrestání a druhý společná domluva a usmíření. Průběh druhého způsobu se jí vysvětlí. Potom se s ní zvažuje, který způsob je vhodnější. Další krok následuje pouze v případě souhlasu oběti. Setkání s agresory je poslední pojistkou správného rozhodnutí o volbě metody. Slouží pro posouzení možností náhledu, empatie a emočně korektivní zkušenosti agresorů. V případě, že je tu určitá otevřenost ke změně, agresori nejsou zarputilí, je jim rovněž nabídnuta domluva a usmíření s oběťmi. Určujícím faktorem, zda se metoda použije, je téměř vždy postoj agresora. V případě splnění všech podmínek následuje setkání agresorů a obětí. Cílem setkání je dovést účastníky k porozumění problému, společnému hledání nápravy a usmíření, kterého se podle potřeby a vhodnosti účastní i další jedinci z mlčící většiny. Následuje omluva agresora oběti a vzájemné usmíření. Skupina je instruována ke společnému hledání cesty, jak situaci zlepšit. Návrhy postupně předkládají všichni. Poté se shrne průběh usmíření

včetně konkrétních nápadů a domluví se kontrolní setkání za přijatelnou dobu.²³

Na použití obou metod nemám vyhraněný názor, osobně nejsem schopný uvést, která metoda by byla podle mého názoru účinnější a ke které bych se přiklonil. Jistě se musí přistupovat ke každému případu šikanování s jinou metodou. Ale i tak bych si při volbě metod nebyl jistý. Chybí mi zde zkušenosti a odborné znalosti z oboru pedagogiky a psychologie. U dětí bych spíše sázel na metodu usmíření, u mladistvých bych používal metod obou, individuálně. O tom, která z metod bude použita, musí rozhodnout, a to velice citlivě, metodik prevence, který by se měl v této oblasti umět orientovat a rozhodovat. V metodách nápravy každopádně vidím vhodné zakončení případu šikanování.

3.4 Preventivní opatření na školách

Podobně, jako je tomu u většiny nemocí, i o šikaně platí, že je mnohem snadnější, účinnější a levnější zlu předcházet, než je později a možná už příliš pozdě odstraňovat nebo proti němu bojovat. Jak uvádí P. Říčan, prevence šikany je na místě jak tam, kde nebyla zpozorována, tak i tam, kde k ní prokazatelně došlo, kde byla uplatněna opatření k bezprostřední nápravě a kde jde nyní o odstranění hlubších příčin a o to, aby se problémy neopakovaly. Metody prevence jsou v obou případech přibližně stejné.

První zásadou je solidarita se slabými jako základ řízení třídy. Pedagog má a může důsledně sledovat strategii založenou na podpoře outsiderů. Může si záměrně všímat jedinců plachých, úzkostných, nějak handicapovaných, méně chápavých, méně výřečných, méně sympatických, izolovaných. Může využívat každé příležitosti k tomu, aby je povzbudil, dodal jim odvahy, posílil jejich sebevědomí, ujistil je, že jsou stejně hodnotné, jako ti ostatní, aby jim dal příležitost v něčem vyniknout, zapojit se do nějaké společné činnosti, zapadnou lépe do kolektivu.

²³ Martínek, Z.: metodik prevence pedagogicko psychologické poradny, přednáška dne 13. a 20.11.2006

Dále je důležité otevřeně informovat rodiče o problémech školy i o nepříjemných událostech, o chybách, ke kterým došlo. To je cesta k důvěře, někdy nepříjemná, ale nutná. O nebezpečí šikany mají být rodiče informováni co nejdříve, nejlépe při nástupu dětí do prvního ročníku jak základní, tak střední školy nebo učiliště. Takové sdělení je důležité jako varovný signál rodičům potenciálních agresorů, kteří bývají k útočnosti svých dětí benevolentní, někdy ji dokonce v rámci „ideologie ostrých loktů“ přímo či nepřímo podporují. Ještě důležitější je však pro rodiče, jejichž děti jsou ohroženy šikanou. Dojde-li k ní, potom vědí, že jde o něco, s čím se, byť jako s výjimkou, počítá, nejsou situací zaskočeni a často se obrátí na školu se žádostí o řešení.

Zásadní je ideová výchova, spočívající v podstatě v tom, že se už dětem vštěpují základní hodnoty, na nichž společnost stojí, tedy úcta ke každé lidské bytosti, solidarita, soucit, obětavost, čest atd.. Je nezbytnou součástí prevence, má-li být tato prevence schopna zabránit bujení šikany mezi dětmi. Základem mravní výchovy je ovšem osobní příklad učitelů, kteří význam uvedených hodnot žákům prakticky předvádějí tím, jak se k nim chovají. Chybí-li tento příklad, je všechno ostatní skoro zbytečné. Sám o sobě však příklad nestačí. Zároveň je nutné tyto hodnoty sdělovat „slovem a obrazem“, tj ideově je vychovávat. Nestačí přitom dát těmto tématům místo v určitém vyučovacím předmětu. Základní mravní hodnoty mají tvořit stálou a naprosto samozřejmou součást prostředí, kterým děti, ale i mladistvé obklopujeme. Pro prevenci šikany je velmi významná myšlenka úcty ke každé lidské bytosti nebo i ke každému živému tvorovi. Jde o jednu z ústředních myšlenek nejrůznějších duchovních směrů. Určité hodnoty jsou však prezentovány jako samozřejmé, což je pedagogicky velmi účinné. Učitelé by měly také například v dějepise a literatuře využívat každé příležitosti, aby poukázali na osobní statečnost významných historických a literárních postav při hájení práv utiskovaných. I v přírodopise lze mluvit například o solidaritě silných se slabými v ptačím hejnu nebo ve stádu savců.

Dobrou prevencí šikany je také co nejširší uplatňování kooperace mezi dětmi při všech školních činnostech, které k ní dávají příležitost, a cílevědomé využívání kooperace k vytváření takových vztahů mezi dětmi, především ve třídě, aby se snižovalo riziko šikany. Základní myšlenka je velmi prostá. Vytvářením kooperačních týmů podporovat zapojení outsiderů do skupinových aktivit, dát jim příležitost být

platnými členy týmů a tak jim pomoci získat respekt třídy i vyšší sebeúctu, učit potenciální agresory i oběti šikany sociálním dovednostem.²⁴

Co se týká škol, myslím si, že dobrým preventivním opatřením, které by se provádět mělo a myslím si, že je i ve školách prováděno, je pedagogický dozor na chodbách o přestávkách. Nejde samozřejmě jen o školní chodby, ale dozor by měl být proveden i ve třídách a odlehlejších prostorech, jako šatny WC apod.. Jak jsem zjišťoval, pedagogický dozor je zajišťován, ale pouze malým počtem učitelů, kteří se střídají. Není možné všechny učitele vyhnat na chodby a jiných prostor k vykonávání dozoru. Učitel si musí také odpočinout. A tento malý počet učitelů nemůže pojmout všechny prostory, kde by k šikanování docházet mohlo. Zde se naskýtá řešení pomocí videokamer. Někdo může namítat, když pominu finanční otázku, zda to nezasahuje do osobních svobod jednotlivce. Osobně si myslím, že tyto kamery by byly vhodným řešením. Vždyť jsou umístovány i ve městech na frekventovaných místech. Když se člověk chová v souladu se společenskými normami, nemusí se obávat ze svého sledování kamerovým systémem.

²⁴ Říčan, P.: Agresivita a šikana mezi dětmi, Portál, 1995, str. 71 - 93

4 ŠIKANA JAKO PROTIPRÁVNÍ JEDNÁNÍ

V České republice není v žádném zákoně pojem šikana definován. Jedná se o jednání, která jsou v rozporu se zákonem na úrovni zásahu do práv a svobod člověka. V krajních případech se může jednat o jednání naplňující znaky trestného činu. Jednání, která lze nazvat jako šikanování, a která mají znaky trestného činu, jsou spíše ojedinělými, jsou více medializována a více veřejností sledována. Těmto vyhraněným jednáním, ve většině případů předcházela jednání rovněž v rozporu se zákonem, ale méně závažného charakteru, naplňující znaky přestupku. Stupeň nebezpečnosti pro společnost je u přestupku malý. Tato jednání jsou mnohem čtenější než jednání se znaky trestného činu a je tedy potřeba se zaměřit na tato jednání ještě v době, kdy je možno nebezpečí trestných činů odvrátit. Šikanování se vyskytuje v každém věku člověka, v každém kolektivu, jak dětí, tak dospělých. Může se jednat o schválnosti, drobná fyzická i verbální napadání. A právě šikanování s těmito projevy méně závažnějšími, je třeba včas odhalovat a postihovat, aby bylo možno případná nebezpečí eliminovat již v počátcích těchto protiprávních jednání.

4.1 Právo a práva člověka

„Právo je soubor obecně závazných pravidel chování, vytvořený státem v určité zvláštní formě, který je státem vynutitelný, tzn. právo nemůže existovat bez státu, souhrn právních norem. Právo je specifický, oficiální, přísně formalizovaný systém norem, stanovený a zajištěný státní mocí a zabezpečený státním donucením.“²⁵

Z Listiny základních práv a svobod, tedy zákona č. 2/1993 Sb., která je součástí Ústavy České republiky, zákona č. 1/1993 Sb., jsou každému člověku kromě jiných práv, dána také základní lidská práva a svobody. Je to jednak způsobilost mít práva, právo na život, nedotknutelnost osoby a obydlí, osobní svobody, právo na důstojnost, čest a jméno, právo mít majetek, svoboda pobytu a pohybu, svoboda myšlení, svědomí, náboženského vyznání. Ústava má nad jinými zákony ve státě vyšší moc právní síly.

²⁵ Hejda, J.: Základy českého práva, Vysoká škola regionálních studií České Budějovice, 2005, str. 31

Od ní se tedy odvozují zákony ostatní. Ochranu člověka upravují další zákony, jako je trestní zákon, občanský zákoník, zákoník práce, zákon o přestupcích. Specifickými zákony upravujícími práva dětí, tedy osob mladších osmnácti let, jsou zákon o rodině, zákon o sociálně právní ochraně dětí, zákon o pěstounské péči. Patří sem také mezinárodní Úmluva o právech dítěte.

Pro pochopení problematiky šikanování z trestního hlediska je nutno zmínit pojem přestupku a trestného činu. Je třeba vysvětlit pojem trestní odpovědnosti.

4.2 Přestupek

Přestupky se zabývá zákon č. 200/1990 Sb. o přestupcích, který uvádí, že „přestupkem je zaviněné jednání, které porušuje nebo ohrožuje zájem společnosti a je za přestupek výslovně označeno v tomto nebo jiném zákoně, nejde-li o jiný správní delikt postižitelný podle zvláštních právních předpisů anebo o trestný čin.“²⁶

Z obecného pohledu k odpovědnosti za spáchání přestupku stačí jeho zavinění z nedbalosti, pokud zákon výslovně nestanoví, že je nutné úmyslu při jeho zavinění, ale osoba není odpovědná tehdy, pokud pro duševní poruchu nemohla rozpoznat porušení nebo ohrožení zájmu chráněného zákonem a nebo ovládat své jednání. To se však nevztahuje na osoby, které se do stavu nepřičetnosti přivedli, byť i z nedbalosti, požitím alkoholu nebo jiné návykové látky. Za spáchání přestupku je odpovědná osoba, která v době jeho spáchání dovršila věku patnácti let.²⁷

4.2.1 Přestupky vztahující se k šikaně

Z praxe vyvstává skutečnost, že nejčastějšími přestupky, které se vztahují k šikaně jsou přestupky proti občanskému soužití podle § 49, zákona č. 200/90 Sb. a proti majetku podle § 50, zákona č. 200/90 Sb..

²⁶ ÚZ, Zákon č. 200/1990 Sb. o přestupcích, str. 223

²⁷ ÚZ, Zákon č. 200/1990 Sb. o přestupcích, str. 223 - 224

V § 49 zákona č. 200/90 Sb. jsou stanoveny přestupky, kdy někdo „jinému ublíží na cti tím, že ho urazí nebo vydá v posměch“.²⁸ Jedná se o různé verbální projevy agresorů vůči oběti šikany. Tyto projevy se vykytují zejména v počátečních stádiích vývojových stupňů šikanování, kdy dochází ke zrodu ostrakismu. Přetrvávají však po celou dobu, kdy je oběť šikanována. Agresoři resp. pachatelé tohoto jednání různými verbálními projevy, narážkami a pomluvami marginalizují oběť, čili ji vytěsňují ze skupiny, je ponižována i když nemusí jít zrovna o projevy vulgárního charakteru. Někomu se může zdát ponižující už takový verbální projev jaký pro druhého ne. Zde tedy není rozhodující o jaké projevy se jedná, rozhodující je skutečnost verbálních projevů, které oběť považuje za ponižující a to zejména v kolektivu, na veřejnosti.

Dále je zde hovořeno o případech, kdy někdo „úmyslně naruší občanské soužití vyhrožováním újmou na zdraví, drobným ublížením na zdraví, nepravdivým obviněním z přestupku, schválnostmi nebo jiným hrubým jednáním“.²⁹ Zde se již jedná o stádium fyzické agrese a přitvrzování manipulace druhého stupně vývojových stupňů šikanování a toto jednání už přetrvává po celou dobu, kdy se vytváří i další, pokročilá stadia šikanování. Fyzické násilí se může stupňovat a později vrcholit trestným činem. Oběť není napadána jen verbálně, ale i fyzicky, aby agresivní jedinci dosahovali svých zájmů. Projevuje se zde pocit moci nad obětí. K těmto projevům dochází zejména v situacích, kdy dochází k prohlubování vztahů mezi jedinci, např. kdy je školní třída na vícedenním zájezdu.

Zde je třeba uvést rozdílnost mezi přestupkem a trestným činem v případě šikanování spojeném s fyzickým napadáním a způsobenou fyzickou újmou, kdy se může jednat o přestupek proti občanskému soužití nebo o trestný čin ublížení na zdraví. Bude-li útočník svou oběť napadat fyzicky např. údery do obličeje, které mají slabší intenzitu a nezpůsobí takovou fyzickou újmu, kterou by svou oběť zranil tak, aby zde byla nutnost pracovní neschopnosti spojená s omezením v běžném způsobu života, ale způsobí např. pouze podlitiny, nejedná se zde o trestný čin, ale pouze o přestupek proti občanskému soužití. Při takovém jednání nebývá nutností vyhledat lékařské ošetření vzhledem k tomu, že žádné zranění tímto útokem nevzniklo. Z praktického hlediska je ale nutností lékařské ošetření vyhledat i když k žádnému ošetření nedojde, ale je zde

²⁸ ÚZ, Zákon č. 200/1990 Sb. o přestupcích, str. 235

²⁹ ÚZ, Zákon č. 200/1990 Sb. o přestupcích, str. 235

toto vyšetření nutné k vypracování lékařské zprávy o ošetření jako podkladu pro případné oznámení události na policii. Pokud by intenzita úderů byla silnější a útočník své oběti způsobí zranění, např. vyražení zubů, zlomeninu nosních kůstek či čelisti, může se tímto jednáním dopustit trestného činu. To už záleží na zranění, na délce jeho léčení, která musí být delší než sedm dní a kromě toho musí být oběť zraněním nějakým způsobem omezena v běžném způsobu života. Může se jednat o omezení příjmu jídla vzhledem k bolestem vyplývajícím ze zranění, nemožností jíst tuhou stravu, pouze kašovitou, může se jednat o bolesti hlavy znemožňující odpočinek apod..

Je tedy zřejmé, že útočník stejným konáním na dvou různých obětech se může v jednom případě dopustit pouze přestupku a v druhém trestného činu. Při úderu pěstí v prvním případě způsobí oběti pouze podlitinu, v druhém případě zlomeninu, když oběť může mít například křehčí kosti.

V § 49 zákona je také zmínka o přestupcích vztahujících se na protiprávní jednání související s újmou pro příslušnost k národnostní menšině. Jedná se o ustanovení k šikaně se vztahující, ale pro případy šikanování mezi mladistvými je málo pravděpodobné. Zde se může jednat zpravidla o jednání charakteru negativních verbálních projevů.

U přestupků proti majetku podle § 50 zákona č. 200/90 Sb. je uvedeno, že přestupku se dopustí ten, kdo „úmyslně způsobí škodu na cizím majetku krádeží, zpronevěrou, podvodem nebo zničením či poškozením věci z takového majetku nebo se o takové jednání pokusí, úmyslně neoprávněně užívá cizí majetek nebo si přisvojí cizí věc nálezem nebo jinak bez přivolení oprávněné osoby, úmyslně ukryje nebo na sebe nebo jiného převede věc, která byla získána přestupkem spáchaným jinou osobou, nebo to, co za takovou věc bylo opatřeno.“³⁰

V případech šikanování dochází velmi často k ničení majetku obětí, k odebírání různých věcí obětem, k odevzdávání drobných finančních částek, kdy agresor má z takového jednání, mnohdy spojeného s negativními slovními projevy, radost. Dokazuje si tak svojí převahu nad obětí.

³⁰ ÚZ, Zákon č. 200/1990 Sb. o přestupcích, str. 235

Rozdílnost mezi přestupkem a trestným činem spočívá zejména v hodnotě škody způsobené protiprávním jednáním. Odcizí-li útočník své oběti o přestávce ze školní tašky mobilní telefon v hodnotě nižší než pět tisíc korun, jedná se o přestupek. Stejným jednáním se tak útočník může dopustit ve dvou rozdílných případech jak přestupku proti majetku, tak trestného činu krádeže. V prvním případě odcizí mobilní telefon hodnotově do pěti tisíc korun a v druhém případě nad tuto hranici. Je tedy jasné, že útočník se stejným jednáním někdy může dopustit přestupku a někdy trestného činu i když třeba ani nezná hodnotu věci, kterou oběti odcizí. Pokud ale odcizí mobilní telefon v hodnotě i do pěti tisíc korun způsobem, kdy oběť telefon má u sebe nebo při sobě, např. v kapse kalhot, jedná se už o trestný čin krádeže nehledě na hodnotu věci. Další případ může nastat, když útočník pod pohrůzkou násilí anebo i za použití násilí své oběti odebere telefon nebo ho oběť ze strachu pod takovou pohrůzkou vydá. Zde se vždy jedná o trestný čin loupeže nehledě na hodnotu věci.

4.3 Trestný čin

Pojem trestný čin je stanoven v trestním zákoně č. 140/1961 Sb.. „Trestný čin je pro společnost nebezpečný čin, jehož znaky jsou uvedeny v tomto zákoně.“³¹ Aby ve spáchaném skutku mohl být spatřován trestný čin, musí splňovat formální a materiální znaky.

Materiální znaky jsou dány stupněm nebezpečnosti činu pro společnost, který vyplývá z jednání pachatele. Jedná se o typový stupeň nebezpečnosti pro společnost. Tato nebezpečnost činu pro společnost musí být vyšší než nepatrná, výjimku tvoří mladiství, kde tento stupeň musí být vyšší než malý. Dále se jedná o konkrétní stupeň nebezpečnosti pro společnost, který je dán způsobem provedení činu a následky, významem chráněného zájmu dotčeného skutkem, okolnostmi, za kterých byl skutek spáchán, osobou pachatele, mírou zavinění a pohnutkou.

Formální znaky trestného činu jsou z obecného hlediska dosažení věku trestní odpovědnosti, tedy patnácti let a přičetnost. Pokud pachatel v době spáchání skutku měl

³¹ ÚZ, Trestní zákon č. 140/1961 Sb., str. 9

zcela vymizelou alespoň jednu ze složek nepřičetnosti, kterými jsou složka ovládací a rozpoznávací, postačuje to pro jeho nepřičetnost. Z typového hlediska se u formálních znaků trestného činu jedná o skutkovou podstatu, která je uváděna v jednotlivých ustanoveních zvláštní části trestního zákona. K trestnosti činu je třeba zavinění úmyslného, pokud zákon výslovně nestanoví, že postačí zavinění z nedbalosti.³²

4.3.1 Trestné činy vztahující se k šikaně

K problematice šikanování v oblasti trestných činů je třeba zmínit trestné činy uvedené ve zvláštní části trestního zákona, které je možno slučovat se šikanováním.

V oblasti trestných činů se může jednat o „násilí proti skupině obyvatelů a proti jednotlivci podle § 197 a tr. zákona, kdo jinému vyhrožuje usmrcením, těžkou újmou na zdraví nebo jinou těžkou újmou takovým způsobem, že to může vzbudit důvodnou obavu.“³³ Zde se může jednat o případy, kdy agresor oběť napadá třeba i verbálně a toto jednání u ní vzbudí oprávněné obavy z toho, že tak agresor skutečně učiní. O šikanu by se mohlo jednat v případě, kdy pachatel bude poškozenému vyhrožovat újmou na zdraví, může při svém jednání použít i fyzické násilí, které nemusí být ale vyhrocené ublížením na zdraví. V poškozeném toto jednání vyvolá strach a bude mít oprávněné obavy z poškození svého zdraví ze strany pachatele. Může se jednat o případ, kdy pachatel o přestávce ve vyučování v ústraní svoji oběť uchopí, bude ji tlouct, zastrašovat a vyhrožovat zbitím nebo smrtí. Protože je oběť držena násilím, tlučena, nemůže se vymanit z pachatelova držení, který jí způsobuje fyzickou bolest a společně s verbálním vyhrožováním pak toto jednání psychicky nezvládá a obává se oprávněně o poškození svého zdraví nebo o svůj život. Zejména, je-li to opakovaně.

„Kdo jinému úmyslně ublíží na zdraví“³⁴, může se dopustit trestného činu ublížení na zdraví podle § 221 tr. zákona. Aby jednání agresora naplnilo skutkovou podstatu tohoto trestného činu, musí doba léčení trvat nejméně sedm dní s tím, že zranění oběť jednoznačně omezovalo v běžném způsobu života, např. omezeným

³² Hejda, J.: Trestní právo hmotné, VŠE Praha, Nakladatelství Oeconomica, 2006, str. 9 - 14

³³ ÚZ, Trestní zákon č. 140/1961 Sb., str. 45

³⁴ ÚZ, Trestní zákon č. 140/1961 Sb., str. 49

pohybem, omezenou jinou činností vyplývající z běžné každodenní činnosti. Na tento skutek navazuje i § 222 tr. zákona, kdy někdo „jinému úmyslně způsobí těžkou újmu na zdraví“.³⁵ V těchto případech pachatel své oběti fyzickým útokem způsobí zdravotní újmu, např. bitím pěstmi, kopy nebo za použití nějakého předmětu. Agresor např. o školní přestávce nebo po vyučování svoji oběť, kterou již před tím v minulosti několikrát drobně fyzicky napadl, fyzicky napadne tím, že ji povalí na zem a bude tlouct pěstmi do obličeje, čímž jí způsobí zlomeninu čelisti.

Dále se může jednat o omezování osobní svobody podle § 231 tr. zákona, kdy někdo „jinému bez oprávnění brání užívat osobní svobody“.³⁶ Jsou to jednání, kdy agresor své oběti brání ve volném pohybu zadržováním proti jeho vůli ať uzamčením v nějakém prostoru nebo znemožňováním pohybu fyzickou silou jako např. soustavným držením a bráněním v odchodu z daného místa. Zde se v případech šikany může jednat o uzamčení spolužáka na školním WC, kde může být oběť pachatelem ještě přivázána k trubce ústředního topení. Tím je oběti násilně bráněno v pohybu. Její pohyb by měl být omezen delší dobu. Nemusí se ale vždy jednat jen o přivazování a zamykání v určitých prostorech. Pachatel oběť může rovněž držet fyzickou silou a tím jí zabraňovat ve volném pohybu, v odchodu ze školy domů.

Patří sem také trestný čin loupeže podle § 234 tr. zákona, „kdo proti jinému užije násilí nebo pohrůžky bezprostředního násilí v úmyslu zmocnit se cizí věci“.³⁷ Jedná se o případy, kdy agresor za použití fyzické síly své oběti odebere určitou věc nebo oběti vyhrožuje fyzickou újmou a oběť mu ze strachu danou věc vydá. Pachatel, který svou oběť již např. v minulosti nějakým způsobem šikanoval, může dojít až tak daleko, že jí za použití fyzické síly napadne nebo pod pohrůžkou použití fyzické síly a přinutí jí tak k vydání věci, kterou u sebe má. Nezáleží v těchto případech na hodnotě věci. Nejčastěji se jedná o peníze, ale může to být násilné odebrání mobilního telefonu, přívěšku, hodinek apod.

Trestný čin vydírání podle § 235 tr. zákona je definován tím, „kdo jiného násilím, pohrůžkou násilí nebo pohrůžkou jiné těžké újmy nutí, aby něco konal,

³⁵ ÚZ, Trestní zákon č. 140/1961 Sb., str. 50

³⁶ ÚZ, Trestní zákon č. 140/1961 Sb., str. 50

³⁷ ÚZ, Trestní zákon č. 140/1961 Sb., str. 51

opominul nebo trpěl“.³⁸ Z daného vyplývá, že skutku se dopouští agresor nejen užitím fyzického násilí, ale i vyhrožováním směřujícím k fyzickému násilí za účelem proti vůli oběti tuto přimět k určitému jednání pro oběť nepřijatelnému. Pachatel oběť bude přesvědčovat o provedení nějakého skutku, se kterým tento poškozený nesouhlasí a jedná pod fyzickým nebo psychickým tlakem pachatele. Např. bude pachatel nutit spolužáka, aby mu z domova nosil drobné finanční částky, které bude brát rodičům z peněženky s tím, že pokud to nevykoná, způsobí mu fyzickou újmu. Je pak psychicky týrán a raději, než aby mu agresor způsobil fyzickou újmu, bude pro něj tak činit.

Trestný čin krádeže podle § 247 tr. zákona je určen tehdy, když si někdo „přisvojí cizí věc tím, že se jí zmocní“.³⁹ Zde ale hraje roli výše škody vzniklá oběti, která musí být vyšší než nepatrná. Tuto věc musí mít oběť šikanování na sobě nebo při sobě. Jedná se o krádeže různých věcí, které agresor oběti odebírá ať s jejím vědomím či nevědomím. Může se jednat o případy, kdy pachatel spolužákovi odcizí ze školní tašky mobilní telefon v hodnotě nad pět tisíc korun. Aby se nejednalo o běžnou krádež, ale byl případ spojen se šikanováním, může mít pachatel z takového skutku radost, když je jeho oběť ze ztráty telefonu nešťastná, bude se jí vysmívat atd.

Šikanováním se může agresor dopouštět i trestných činů se sexuálním podtextem jako zejména u pohlavního zneužívání podle § 242 tr. zákona, když „vykoná soulož s osobou mladší patnáct let nebo kdo takové osoby jiným způsobem pohlavně zneužije“.⁴⁰ Jedná se o případy, kdy agresor např. svou oběť osahává, při šikanování zejména proti její vůli. Skutková podstata tohoto trestného činu je naplněna ale i v případech, kdy k tomu oběť svolení dává. Zde může jít o případ, kdy mladistvý pachatel svou oběť z nižšího školního ročníku bude ve školní šatně osahávat, zejména opakovaně, když tato oběť při střetu s útočníkem bude vědět, že má tendenci jí osahávat a ona k jeho jednání svolná být nechce. Skutková podstata tohoto trestného činu bude naplněna, nemusí svou oběť pachatel držet fyzickým násilím nebo zastrašovat s tím, aby toto jednání strpěla. Spadá sem i trestný čin podle § 243 tr. zákona, „kdo zneužívá závislosti osoby mladší než osmnáct let nebo osoby svěřené jeho doзору, přiměje ji k mimomanželské souloži nebo kdo takové osoby, zneužívá její závislosti, jiným

³⁸ ÚZ, Trestní zákon č. 140/1961 Sb., str. 51

³⁹ ÚZ, Trestní zákon č. 140/1961 Sb., str. 53

⁴⁰ ÚZ, Trestní zákon č. 140/1961 Sb., str. 53

způsobem pohlavně zneužije“.⁴¹ Jsou to případy, kdy osoba vykonávající v dané době péči nad uvedenou osobou zneužívá svého postavení. Jde o případy např. na dětských táborech, kdy jsou děti svěřené do péče vedoucích a instruktorů. Mladistvý instruktor na dětském letním táboře, který bude mít svěřené dítě do opatrování v průběhu tábora, bude dítě zvat k sobě do stanu či chatky pod záminkou provedení nějakého úkolu vyplývajícího z pobytu na táboře. Při této příležitosti bude oběť osahávat a nutit ke strpění tohoto chování.

V horších případech šikanování se sexuálním podtextem se může jednat i o trestné činy kuplířství podle § 204 tr. zákona, znásilnění podle § 241 tr. zákona.

4.4 Trestní odpovědnost

„Člověk nabývá plnoletosti po dovršení věku osmnácti let. Do té doby je často v různých terminologiích nazýván dítětem. Podle Úmluvy o právech dítěte se dítětem nazývá lidská bytost mladší osmnácti let, pokud zletilosti nenabude podle zákona dříve. Znamená to, že všechna práva garantována Úmluvou přináleží i v České republice dětem do tohoto věku“.⁴²

Přestože Úmluva hovoří o osobách do věku osmnácti let jako o dětech, z českého trestního práva rozdělení této věkové kategorie na kategorii osob věku do patnácti let, tedy dětí, a kategorii osob ve věku od patnácti do osmnácti let, tedy mladistvých. Trestní odpovědnost osob je v naší republice stanovena od věku patnácti let.

U přestupků spáchaných mládeží je ve zvláštním ustanovení o mladistvých, tedy u osob od dovršení věku patnácti let a nepřekročení věku osmnácti let, uvedeno, že u těchto osob se přihlíží ke zvláštní péči, kterou společnost mládeži věnuje. Přestupky mladistvých se nemůžou projednávat v příkazním řízení a také horní hranice pokuty mladistvému ukládaná se snižuje na polovinu oproti osobám dospělým. Příkazní řízení

⁴¹ ÚZ, Trestní zákon č. 140/1961 Sb., str. 53

⁴² Bůžek, A. - Michalík, J.: Informatorium (nejen) o právech dítěte, Olomouc, Vydavatelství UP, 2000, str. 11

je takové, kdy může správní orgán vydat příkaz o uložení napomenutí nebo pokuty i bez dalšího řízení a kdy jednoznačně není pochyb o vině obviněného z přestupku.

V blokovém řízení může policista mladistvého postihnout aniž by musel být vyrozuměn zákonný zástupce mladistvého. Proti pokutě v blokovém řízení se však již nelze odvolat. Ale v řízení před správním orgánem je nutné o projednávání přestupku vyrozumět zákonného zástupce mladistvého a orgán sociálně právní ochrany dětí. Ti se pak proti rozhodnutí správního orgánu můžou odvolat.

V případech přestupků, kdy protiprávním jednáním vznikla poškozenému majetková škoda, má poškozený nárok tuto škodu na pachateli vymáhat. Za tímto účelem má správní orgán za povinnost směřovat projednání přestupku i k dobrovolné náhradě této škody. Správní orgán v případech spolehlivého zjištění výše škody uloží pachateli za povinnost škodu uhradit, pokud nebyla dobrovolně uhrazena. Jinak je poškozený odkázán správním orgánem s náhradou škody k občanskoprávnímu řízení příslušného soudu.

U osob nezletilých spoluzodpovídá za způsobenou škodu i osoba vykonávající dohled nad nezletilým. Tou jsou ve většině případů rodiče, ale může to být i opatrovník, osvojitel a jiné osoby, kterým dítě bylo do výchovy svěřeno. To platí v době, kdy je dítě mimo školu. Jinak v průběhu výuky a školních akcí tuto odpovědnost přebírají učitelé a ostatní pedagogičtí pracovníci.⁴³

Pokud se protiprávního jednání uvedeného v trestním zákoně dopustí dítě, tedy osoba ve věku dvanácti až patnácti let, není trestně odpovědná. Toto jednání se nazývá činem jinak trestným. Trestný čin spáchaný mladistvým, tedy osobou ve věku od patnácti do osmnácti let, se nazývá proviněním. K posuzování a projednávání činů jinak trestných a provinění jsou zřízeny soudy pro mládež. Podmínky odpovědnosti mládeže za protiprávní činy uvedené v trestním zákoně, opatření ukládaná za takové protiprávní činy, rozhodování a výkon soudnictví ve věcech mládeže upravuje zákon č. 218/2003 Sb. o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže.

⁴³ Černý, J. a kol.: Přestupkové řízení, Linde, Praha, 2004, str. 94 - 107

Tyto soudy mladistvým ukládají pouze výchovná, ochranná a trestní opatření, jejichž smyslem je zajistit podmínky pro duševní i sociální rozvoj mladistvého. Soud pro mladistvé spolupracuje s orgánem sociálně právní ochrany dětí, probační a mediační službou, zájmovými sdruženími občanů aby se posílilo působení řízení ve věcech mladistvých, vytvořily se podmínky pro individuální přístup k řešení konkrétních věcí a reagovalo se na potřeby a zájmy mladistvých i poškozených osob, zamezovalo a předcházelo se trestné činnosti.

Dětem do patnácti let soud pro mládež ukládá pouze dohled probačního úředníka, zařazení do terapeutického, psychologického nebo jiného vhodného programu ve středisku výchovné péče a ochrannou výchovu. Při ukládání opatření soud pro mládež dbá na výchovné působení na dítě a preventivní účinky uloženého opatření.⁴⁴

Šikana je jev sociálně patologický, který se ale také dotýká trestní odpovědnosti jeho aktérů. Společnost dává všem jedincům v ní žijící určitá práva, ale také i povinnosti. Existují zákony, podle kterých se musí člověk řídit, pomáhají udržovat jednání lidí, tvoří normu a pokud se od ní jedinec odchýlí, musí počítat s represí. I šikanování, které není v přestupkovém a trestním zákoně nijak definováno, je jednáním protiprávním. Byly uvedeny příslušné přestupky a trestné činy se šikanováním související, byly uvedeny příklady šikany vztahující se k porušení ustanovení přestupkového a trestního zákona. Agresor musí počítat s tím, že porušení norem chování se odrazí z trestně právního hlediska jeho potrestáním. S tím byl vysvětlen i pojem trestní odpovědnosti.

⁴⁴ Zákon č. 218/2003 Sb. o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, str. 1 - 18

5 ŘEŠENÍ ŠIKANY

Šikana je, jak už bylo zmíněno velice závažný sociálně patologický jev. Společnost se tedy projevy takových jednání musí zabývat. K řešení problémů k šikaně se vztahujících slouží instituce a státní orgány, ale také zákonní zástupci dětí a mladistvých, převážně jejich rodiče. V tomto ohledu je především důležitá prevence, na kterou by se měla zaměřovat škola výchovně vzdělávacím procesem a také rodiče. Pokud ovšem již dojde k selhání člověka, který se stává pachatelem šikany, ať ve formě přestupku nebo trestného činu, musí být jeho protiprávní jednání řešeno a také vyřešeno příslušnými institucemi, orgány a rodiči.

Chtěl bych podle výsledků mého zjištění zhodnotit skutečný stav a vyjádřit svůj názor na řešení šikany těmito orgány. Popsal bych činnost jednotlivých orgánů z hlediska teorie, zákonných postupů a chtěl bych zmínit skutečný stav věci při řešení šikany a zmínit nedostatky, které se v praxi podle mého zjištění v některých případech a zejména u některých orgánů a institucí vyskytují.

5.1 Instituce a orgány zabývající se šikanou

Zde bych se chtěl zmínit o těchto jednotlivých složkách, jejich práci ve vztahu k šikaně, popsat jejich činnost a zhodnotit, zda a do jaké míry je prováděna. Šikana je jev, který společnost a člověka zasahuje ve všech věkových kategoriích, podle mého názoru je nejzávažnější ve věku dítěte a mladistvých, kdy se osobnost jedince formuje a různé projevy šikanování ho můžou poznamenávat na celý život. Proto je činnost kompetentních institucí, orgánů a rodičů velice důležitá. Z těchto institucí a orgánů bych chtěl jmenovat především školu, pedagogicko psychologickou poradnu, orgán sociálně právní ochrany dětí, které napomáhají účastníkům šikany i v dalším životě z hlediska sociálního a psychického. Ale patří sem i orgány, které prohrašky šikany řeší z důvodů protiprávního jednání, působí represivně a agresora trestají, jako je komise k projednávání přestupků, Policie ČR. Zmínit chci i postavení dětského a dorostového lékaře a linek důvěry.

Činnost institucí a orgánů vyplývá z jejich postavení, které při řešení šikany mají. Ale patří sem i postavení rodičů, i když se zde nejedná o orgán. Zmiňovat se chci o práci těchto institucí a orgánů po stránce teoretické, jak by jejich práce vypadat měla, jak vyplývá z jejich pozice v této problematice na základě mého zkoumání.

5.1.1 Rodiče

Rodiče jsou zákonnými zástupci svých dětí, zodpovídají za jejich chování, za jejich výchovu. Je zde třeba zmínit zákon o rodině č. 94/1963 Sb., který kromě jiného upravuje vztahy mezi rodiči a dětmi. Rodičovská zodpovědnost vyplývá jako souhrn práv a povinností při péči o dítě zahrnující péči o jeho zdraví, tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj a jsou povinni chránit zájmy dítěte. Dítě může být osvojeno, svěřeno do péče poručníctví nebo pěstounství. Pak jmenovaná práva a povinnosti spadají do práv a povinností těmito subjekty. Z tohoto zákona rovněž vyplývá, že dítě má povinnost rodiče respektovat.⁴⁵

Rodiče by se měli zajímat o chování svých dětí nejen ve škole, ale i mimo ni, při jejich vybočení z norem chování je usměrňovat a dělat vše k nápravě jejich chování. A to i u mladistvých, i když jsou již sami trestně odpovědní. „Významnou dobou vytváření návyků vhodného využívání volného času je školní věk. Zejména pak období dospívání, kdy se u dětí formují rozmanité zájmy, i když mnohé po nějaké době zanikají a vytvářejí se nové. Některé z nich se stávají základem budoucích profesionálních zájmů, zatímco jiné se stávají v pozdějším životě zdrojem zábavy i poučení a přispívají k životní pohodě“.⁴⁶

Dítě samo se většinou rodičům nesvěřuje a šikanování může vyjít najevo až v době, kdy se šikana již plně rozpoutala. Každý rodič by měl své dítě dokonale znát. Potom by mohl již hned v prvopočátcích rozpoznat tyto projevy a včas by mohla být celá věc řešena. Dítě by pak mohlo být ušetřeno trápení a ponižování, které šikanování provází. Rodiče sami, aniž by se jim dítě svěřovalo, můžou takové signály zachytit již v začátcích. Dítěti se nechce do školy, vymlouvá se, že mu není dobře a chce zůstat

⁴⁵ Zákon č. 94/1963 Sb. o rodině, str. 6 - 7

⁴⁶ Faltýsková, J.: Kapitoly ze sociální pedagogiky, Masarykova univerzita v Brně, 1999, str. 37

doma, uzavírá se do sebe a nechce se mu chodit ani za kamarády jako dřív. Mívá pokleslou náladu, mizí mu úsměv a je smutné. Můžou se objevit poruchy spánku. To jsou známky, kterých si všimne nejlépe vždy rodič, který je s dítětem v každodenním styku a věnuje se mu. Jsou tady i jiné signály ukazující, že něco není v pořádku. Dítě mívá znečištěné a poškozené oblečení, školní pomůcky a jiné věci, které s sebou ve škole mívá, vrací se ze školy hladové, i když mu rodiče dávají svačiny a má zajištěny obědy. V každodenním všímání si svého dítěte, v komunikaci s ním vidím velkou úlohu rodiče s možností, jak šikanu odhalovat včas a nenechat ji dojít do vyhrocených forem. Myslím si, že projevy šikanování rodič snáze vypozeruje u dětí základní školní docházky, u mladistvých se vypozerují již obtížněji. Mladiství se více uzavírají do sebe, rodičům se se svými problémy příliš nesvěřují. Ale i u mladistvých platí, i přes jejich věk vzhledem k trestní odpovědnosti, že stále jsou dětmi svých rodičů, ještě nezaopatření a svěřeni do jejich péče. Rodiče by neměli zapomínat, že řadu problémů si ještě nejsou schopni vyřídit sami a stále potřebují jejich pomoc.

Při zjištění a řešení případů šikany různými orgány by měl být vyrozuměn zákonný zástupce dítěte. Ten by pak měl také nést svůj díl zodpovědnosti za případné poklesky v jeho chování a dbát na nápravu. Rodiče by měli projevit empatii a zájem o spolupráci při řešení problémů se šikanou spojených. Měly by projevit zájem o spolupráci s orgány do případu zainteresovanými a také svému potomkovi vysvětlit význam těchto orgánů, s tím, že se mu snaží pomoci. Neměli by před dítětem či mladistvým snižovat autoritu pedagoga nebo příslušného orgánu. Bylo by jistě ze strany rodičů agresora vhodné, aby sami došli za rodiči oběti a promluvily si s nimi. Byl by to vstřícný krok, který by jak oběť, tak její rodiče považovaly jako první věc při řešení tohoto problému. Správný rodič by měl své dítě ubezpečit, že ho má rád bez ohledu na jeho potíže, vysvětlit mu, z jaké příčiny problémy nastaly, nemusí být totiž vždy z viny dítěte. Je třeba u dítěte dělat vše pro to, aby se zlepšilo jeho pošramocené sebevědomí a sebehodnocení, podporovat ho v rozvíjení různých schopností a nezapomínat ho chválit. Je třeba v něm vzbudit zájem v oblastech souvisejících s bohatými sociálními kontakty, jako jsou sportovní oddíly, kroužky a jiná zájmová činnost. Pokud je třeba, rodič by měl pomoci dítěti s organizováním volného času, pěstovat v něm smysl pro spravedlnost a také smysl pro humor. Nejen dítě na základní škole, ale i mladiství studenti a učni rádi vycítí zájem svých rodičů o jejich starosti, rádi vnímají lásku svých rodičů a cítí se lépe při zjištění, že se svým problémem nejsou sami. Poznají-li, že doma

mají potřebné zázemí, pochopení rodičů s ohledem na jejich věk dospívání, můžou mít menší tendenci se uchylovat k různým negativním projevům chování, které bývají normou různých mladistvých skupin a part.

Mnozí rodiče své zájmy preferují nad výchovu svých dětí už od útlého věku. Někteří bývají nadměrně pracovně vytíženi, někteří jen ze své vlastní pohodlnosti výchovu zanedbávají a děti nechávají sledovat různé televizní pořady, mnohdy pro ně nevhodné. Je to dáno také rozvojem moderní civilizace, kdy jim to umožňuje televize, počítače. Dítě je pak vtahováno do jiného světa, v počítačových hrách se preferuje násilí, v televizi jsou dávány za příklad osobnosti vydělávající velké částky peněz, jsou uváděny příklady, kdy vlivní lidé páchají trestnou činnost za účelem dosažení zisku. To v dětech někdy vyvolává cynismus, bezcitnost k druhým. „Obrovská moc médií ovlivňovat myšlení, cítění i jednání lidí je nezpochybnitelným faktem.“⁴⁷ Tím si rodiče neuvědomují špatné kroky, které ve výchově podnikají. Odrostlé děti, tedy již mladiství, přestávají projevovat zájem o sportovní oddíly, různé zájmové organizace a raději tráví volný čas unuděným potulováním se po ulicích a restauracích.

Často se stává, že rodiče nechťejí chybu svého potomka přiznat. „Významná skupina rodičů neunese pravdu, že jejich dítě šikanovalo slabší spolužáky, že jednalo jako nenormální člověk, jako tyran. Nepřijímají výsledky vyšetřování, odmítají jakékoliv osvětlení a svoje dítě chrání všemi prostředky“.⁴⁸ Někteří rodiče bývají arogantní, nedokáží přistoupit na skutečnost, že jejich dítě se chybně zachovalo i když to třeba ví, nedokáží přiznat, že jejich dítě by mohlo být něčeho takového schopné, falešně ho kryjí a pozici agresora v něm tím pádem podporují a rozvíjejí. Nevěří pedagogovi, jeho pozici v této věci někdy neuznávají a berou jeho postoj jako „zasednutí si“ na jejich dítě. U mladistvých agresorů pak jejich rodiče mnohdy argumentují tím, že je to tak správné, protože pravá realita taková opravdu je, vítězí vždy ten dravější, ten, kdo jde agresivně za svým cílem. Svého potomka v jeho jednání utvrzují a podporují. Rodiče mladistvých obětí pak můžou nesprávně reagovat s tím, aby si pomohl sám, když už věk na to má a nemůže ho každý pořád „vodit za ručičku“. Zde je právě důležitá, a to i u mladistvých, zejména psychická pomoc rodičů.

⁴⁷ Čermák, I.: Lidská agrese a její souvislosti, Nakladatelství Fakta, 1999, str. 90

⁴⁸ Kolář, M.: Skrytý svět šikánování ve školách, Portál, 1997, str. 81

Při vyšetřování šikanování ať už školou nebo policií se rodiče obětí často obávají dalších útoků agresora vůči svému dítěti a nemají zájem na vyšetření problému. „Tvrdí, že kdyby se agresori dozvěděli, že byli prozrazeni, najdou si jejich dítě kdekoli a zmrzačí ho nebo ho zabijí. To je argumentace, kterou je nutné brát velmi vážně“.⁴⁹ Při vyšetřování je tedy také nutné dohlédnout na oběť nejen ve škole ze strany pedagogů, ale dbát i na její bezpečný příchod do školy i ze školy domů. Nelze se k případu otočit zády nebo se mu vyhýbat, neřešit a nepotírat jej. I kdyby se dítě přeřadilo do jiné školy, agresor si nalezne oběť jinou a problém vyřešen nebyl. Je proto vždy nutné problém řešit s rodiči obou stran, rodiče ubezpečit o nezájatosti při vyšetřování a objektivním vyšetření celé věci. Je třeba jim vysvětlit závažnost situace s důsledky rozvoje jejich osobnosti do budoucna.

Při zjištění šikanování rodiče mohou udělat hned několik důležitých kroků. Myslím, že je vždy nutné své dítě podpořit s tím, že věc již vyšla najevo a je to tak dobře, protože konečně se s tím něco může udělat a tím ho oprostít od dalších obav. Dítě musí vědět, že rodičům na něm záleží, snaží se ho chránit a že jsou podnikány kroky k vymizení problému. Rodiče mohou své dítě do školy i ze školy v rámci možností doprovázet. Podle mého názoru by to bylo vhodné v počátcích řešení problému, nemůže být ale doprovázeno stále. Tím by bylo podrýváno jeho sebevědomí. Zejména u starších dětí a mladistvých. Je také možné s ředitelstvím školy dohodnout jeho přeřazení na jinou školu nebo do jiné třídy. Myslím, že tím by ale problém vyřešen nebyl, sice zpočátku možná ano, ale šikanování by se mohlo objevit i v jiné třídě nebo škole. Jako rodič bych své dítě v případech, kdy by bylo obětí šikanování, zpočátku do školy i ze školy doprovázel. Samozřejmě paralelně s řešením šikanování prostřednictvím školy, pedagogicko psychologické poradny nebo i Policie ČR. Osobně bych dítě na jinou školu nepřehazoval, ani do jiné třídy. Jedná se totiž o prostředí a kolektiv, kde si již zvyklo a nějaké kamarády má či mělo a znovu mít může. K problému je třeba se postavit čelem, ne ho obcházet, protože se obejít nedá. A takto bych to i svému dítěti vysvětlil. Společnými silami a s tímto příkladem, který bych mu dával, bych v něm chtěl opět vzbudit stav z období před šikanováním. Musí vidět psychickou podporu z mé strany jako rodiče, který věc řeší s nadhledem, bez obav a aby tak vidělo, že věc řeším sebestiště a nebude tak muset mít obavy.

⁴⁹ Kolář, M.: Skrytý svět šikanování ve školách, Portál, 1997, str. 85

Samozřejmě, že s mladistvým se dá již hůře manipulovat, usměrňovat jeho chování, jeho poklesky do patřičných mezí. Pokud rodič těžko zvládal své dítě při základní školní docházce, ještě hůře to bude zvládat na střední škole či učilišti u mladistvého. Proto je zde nutností takové případy řešit jednoznačně za účasti policie.

5.1.2 Škola

Škola je prostředím, kde se dítě zdržuje prakticky neustále. Na děti, na jejich všestranný rozvoj dohlíží pedagogové, kteří by měli dbát nejen na výuku a vzdělávání, ale také na rozvoj patřičného chování dětí. Význam výchovně vzdělávacího procesu vyzdvihoval už J. A. Komenský. „V celém kontextu tohoto procesu je hlavním interakčním průnikem vzájemný vztah mezi učitelem a žákem“.⁵⁰ Ve školách si děti vytváří kolektiv, ve kterém existuje určitá hierarchie. Projevy šikanování bývají často skryté a těžko se odhalují.

Každá škola má za povinnost řídit se Metodickým pokynem ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení. Tento pokyn byl vydán v roce 2000 pod č.j. 28275/2000-22 a jeho účinnost nabyla 1.1.2001. Předpis poskytuje pedagogickým pracovníkům rady a pokyny, jak projevy šikanování nejen řešit, ale také jak jim předcházet. „Školy a školská zařízení mají mimořádnou odpovědnost za to, aby předcházely vzniku tohoto problému a aby se s ním odpovědně vyrovnávaly již při jeho vzniku. Poznatky jasně ukazují, že tam, kde se věnuje náležitá pozornost kvalitní prevenci šikanování, její výskyt významně klesá a nepřenáší se ani mimo školy a školská zařízení.“⁵¹ Na školách jsou k těmto účelům zřízeny ze zákona funkce metodiků prevence. V případech zjištění výskytu šikany by tento vyškolený pedagog měl pracovat se všemi aktéry šikany i jejich rodiči zejména v případech prvního a druhého stádia šikanování. Měl by být odborně vyškolen a měl by znát postup v těchto případech. Rozhodně by případy šikany měl na školách řešit on, ne každý pedagog, který toto vyškolení postrádá. Pracovat by měl s osobou agresora i oběti zcela odděleně, pracovat by měl i s přihlížející skupinou, tedy zbytkem třídy. Zde by

⁵⁰ Somr. M., Muž naděje a touhy, posel budoucnosti, Jihočeská univerzita v Č. Budějovicích, 1999, str. 57

⁵¹ Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení č.j. 28275/2000-22, str. 1

měl zjišťovat případné svědky a pracovat na zainteresovanosti této skupiny do problému se snahou ji přimět ke spolupráci při řešení případů. Do problému by měl zahrnout i rodiče všech zúčastněných. Měla by z jeho strany být vyrozuměna příslušná pedagogicko psychologická poradna, s níž by škola měla úzce spolupracovat. V případech protiprávních jednání by měla být informována také Policie ČR, která by se měla případem zabývat z trestního hlediska. Zejména u mladistvých, kteří jsou již sami trestně odpovědní. Samozřejmě, pokud dojde k vážnějším pokleskům proti chování dítěte ve škole, je často řešeno sníženou známkou z chování. Na školách by mělo fungovat preventivně výchovné působení všech pedagogů vůči projevům šikanování. Případy šikanování by neměly být školou bagatelizovány, měly by se důsledně řešit pokud možno již v počátečních stádiích a nesoustředit se pouze na vyhocená jednání, kdy již někdy může být pozdě. Pedagog není jen ten, kdo vyučuje, ale také vychovává, jeho činnost je výchovně vzdělávací, tedy edukační proces, soustavný a cílevědomý.

V případech zjištění šikany na školách je podle mého zjištění praxe taková, že třídní učitel buď sám nebo ve spolupráci s ředitelem tato jednání řeší domluvou agresorovi, někdy zápisem do žákovské knížky, sníženou známkou z chování, někdy i pohovorem s rodiči. Jenže při problému šikanování nejde jen o potrestání agresora, ale jde hlavně o to, aby k dalším takovým projevům již nedocházelo. Zde se pedagogové dopouštějí různých chyb. Projev šikanování bagatelizují, mnohdy věci řeší zcela povrchně a neuvědomují si závažnost jednání pro všechny aktéry, zejména pro oběť, které takové projevy, opakující se a mnohdy stupňující se, způsobují nezměrné psychické i fyzické utrpení a poškozují ji často dlouhodobě a někdy i trvale.

Prováděl jsem dotazy na pedagogy na několika školách, jak základních, tak středních týkajících se řešení šikanování z jejich strany. V mnoha případech jsem zjistil, že problémem se nezabývají na takové úrovni, aby mu dávaly závažnost. Většinou se věc snaží vyřešit konfrontací agresora a oběti mezi sebou, kdy agresor spíše výpověď oběti zpochybňuje a pedagog tak podle toho mnohdy jedná. Pak trestá oba tyto aktéry mírnějším opatřením a agresor dál ve svém jednání pokračuje. Zde si ale již neuvědomuje, že oběť u svého pedagoga zastání nenašla a ztrácí v něj důvěru. Jako pedagog tedy selhává. Učitelé se zabývají spíše provedením výuky a přípravou na ni. Mnohdy jsem slyšel o zbytečné zaneprázdněnosti učitele administrativou, a tak takovým

projevům někdy nevěnují příliš času. Jedná se o práci navíc, problém mnohdy ani vidět nechťejí. Často jsem slyšel stížnosti na nerespektování jejich autority z hlediska mladé generace. Jednoznačně zde chybí práce proškoleného metodika prevence, jeho funkce sice na školách existuje, ale není využívána. Chybí zkušenosti z řešení takových problémů. Škola ve většině případů projevy šikanování řeší sama, zejména pouze mezi jednotlivými aktéry šikany. V některých případech do věci snaží zainteresovat i rodiče. Zde už pak záleží i na jejich přístupu. To ovšem nelze paušalizovat, škola si často s řešením těchto projevů neví rady a případy předávají rovnou pedagogicko-psychologickým poradnám. To platí zejména na středních školách a učilištích, u mladistvých jedinců, kteří osobnost pedagoga uznávají již méně, procházejí obdobím vzdorování a těžko jejich chování zvládají i sami rodiče. Dříve se poklesky v chování na středních školách mohly řešit vyloučením ze studia a také se tak mnohdy skutečně řešily. Středních škol nebyvalo takové množství, poptávka po studiu převyšovala nabídku a škola si mohla „dovolit“ nepřizpůsobivého studenta či učně vyloučit. V současnosti je situace poněkud jiná, současné mladé populace ubylo, středních škol přibylo. Škola pak potřebuje každého studenta, podle jejich počtu získává finanční prostředky pro svojí činnost a při svém zkoumání jsem nezaznamenal případ, kdy by byl student vyloučen ze studia. Kdežto v době mého působení, jako studenta, na střední škole ano.

Škola může řešit pouze případy, které jsou spojené s její činností. Pokud se již jedná o mimoškolní aktivitu, nemůže do případů zasahovat. Zde vidím velký nedostatek, podle mého názoru by škole měla být dána možnost, aby se takové prohřešky za její pomoci mohly řešit. Škola je institucí výchovně vzdělávací, tedy se podílí i na výchově. Prohřešky dětí spojené s dobou mimo vyučování, škola nijak řešit nemůže. I zde by měla mít škola takovou pozici, aby do těchto věcí mohla zasahovat. Pokud je dítě žákem či studentem školy, měla by této škole být dána možnost se jeho prohřešky zabývat, tedy i trestat např. sníženou známkou z chování. Je absurdní, když učitel vidí svého žáka v době mimo vyučování konat činnost neslučující se s morálkou, aby ho jménem učitele nemohl oslovit, napomenout a jeho chování poté ve škole řešit. Při mém zkoumání jsem se mezi učiteli setkal s případy, kdy v mimoškolní době svého žáka napomínali za jeho chování, žák si postěžoval doma rodičům a ti si pak stěžovali u ředitele, někdy i u školní inspekce na učitele, který jeho dítě „buzeruje“ i mimo školu, kde mu do toho již nic není. Učitel pak díky aroganci takových rodičů a díky takto

zavedenému systému ztrácí autoritu a jeho úloha jako pedagoga je silně otřesena. Ve škole spatřuji, a to i přes nedostatky, které jsou s tímto problémem spojené, velké možnosti, jak aktérům šikanování pomoci. Zejména v případech, kdy rodiče o chování svých dětí nejeví přílišný zájem a pokud jim zde není dána povinnost např. orgánem sociálně právní ochrany dětí, sami ani nechťejí své dítě do pedagogicko psychologické poradny přivést. Metodik prevence na škole by měl být školený psycholog, který by pak měl vědět, jak v případech šikanování postupovat a mnohdy by se škola nemusela bezradně obracet na pedagogicko psychologickou poradnu. Než však k šikaně dojde, měla by být prováděna primární prevence, která šikaně předchází. Jde o informovanost nejen dětí, ale i jejich rodičů prostřednictvím různých přednášek, které by školy mohly provádět v rámci své působnosti pomocí svých vyškolených metodiků prevence nebo metodiků prevence pedagogicko psychologické poradny. Při mém zkoumání jsem se s takovými aktivitami u některých škol setkal a ze strany rodičů byla účast vždy velká. Je tedy zřejmé, že někteří rodiče by o takové přednášky sami zájem měli, záleží na škole, zda je schopná a ochotná takové přednášky uspořádat.

5.1.3 Pedagogicko psychologická poradna

Pedagogicko psychologická poradna má ve své činnosti zřízenou funkci metodika prevence, který řeší případy šikanování. K této činnosti je odborně vyškolen. Měl by být školou informován o všech projevech šikanování, a to i již v prvním i druhém stádiu, kde by měl být v úzkém kontaktu s metodikem prevence školy. Řeší případy šikanování vyskytující se v souvislosti se školou, tedy ve školním prostředí. Je možné, aby řešil i případy, ke kterým dochází mimo školu, ale zde by tak učinit mohl pouze na žádost rodičů. Při své činnosti metodik prevence pedagogicko psychologické poradny provádí vyslýchání agresora i oběti, se kterými pak pracuje a provádí terapii, zejména kognitivně-behaviorální terapii, kdy aplikuje nové scénáře chování. Tato terapie je dlouhodobá, může trvat i rok. U pátého stupně šikanování již využívá podání návrhu na umístění agresora do diagnostického ústavu. Nejde o práci jenom s agresorem a obětí, ale i o práci s rodinou, kde se ve všech případech vyskytl nějaký patologický problém. Tento problém by měl nalézt a s rodiči pracovat na jeho odstranění, rodičům vysvětlit a pomoci změnit přístup k dítěti. Je samozřejmé, že bez dobrovolné a aktivní účasti rodičů na terapii změna možná není. Po skončení terapie metodik prevence

rodičům vypracovává závěrečnou zprávu.

Pokud k tomu již nedošlo ze strany oběti, rodičů nebo školy, má oznamovací povinnost vůči Policii ČR, kterou vyrozumívá o protiprávnosti jednání. Při vyšších stádiích šikany informuje také probační a mediační službu. Cílem práce metodika prevence je diagnostika chování a nasazení správné terapie.

V pedagogicko psychologických poradnách pracují vyškolení metodici prevence, kteří sami provádějí přednášky na školách o problematice šikany. Tyto přednášky jsou prezentovány jak žákům, tak rodičům. Jsou zde vyškolení odborníci a jejich práce se také kladně promítá do této problematiky. Podle mého názoru v práci těchto institucí není závažný problém. Problémem, který metodikům prevence svazuje ruce, bývají často rodiče, kteří se se svými dětmi v některých případech k potřebné diagnostice a následné terapii dostavovat nechtějí.

Stává se, že škola případ šikany předává rovnou pedagogicko psychologické poradně i v případech zjištění šikany prvních dvou stádií a od řešení se sama distancuje. Nečiní ani oznamovací povinnost pro protiprávní jednání vůči Policii ČR. To oznamuje často až se zpožděním metodik prevence v pedagogicko psychologické poradně. Z mého hlediska je tedy vždy důležité, aby jak už jsem se zmínil, byl na školách k dispozici odborně školený metodik prevence, s psychologickou průpravou a byl připravený projevy šikanování u méně závažnějších případů sám řešit. Myslím, že je vždy třeba takové případy oznamovat i Policii ČR, která ze své pozice podnikne i opatření represivní. Tito metodici by měli i osobně znát policisty, do jejichž služebního obvodu škola místně spadá a s pomocí těchto, rovněž odborně vyškolených, policistů případy řešit.

5.1.4 Orgán sociálně právní ochrany dětí

Orgán sociálně právní ochrany dětí je zřizován na základě zákona č. 359/1999 Sb. o sociálně právní ochraně dětí, pomáhá rodičům při řešení výchovných problémů souvisejících s péčí o dítě. Vystupuje tedy i v případech šikanování. V těchto případech, kdy se o věci dozví, což může být zejména ze strany Policie ČR, školy,

pedagogicko psychologické poradny, rodičů nebo i pediatra, předvolává rodiče i agresora šikanování k pohovoru. Pokud o případu ještě nebyl informován metodik prevence pedagogicko psychologické poradny, informuje ho o problému. Ze zákona o sociálně právní ochraně dětí má možnost uložit rodičům za povinnost návštěvu psychologa nebo psychiatra. Při nedodržení této povinnosti rodiči můžou následovat i sankce. Při aplikaci svojí činnosti se může obrátit i na soud, který stanoví dohled nad výchovou dítěte, který pak tento orgán vykonává ve škole i v rodině. Při svojí činnosti spolupracuje s pedagogy ve škole. V krajních případech může dávat návrh na umístění dítěte do diagnostického ústavu. Dohled nad výchovou může provádět až do věku osmnácti let dítěte, může podat návrh soudu na zrušení dohledu i dříve. Na základě vyrozumění od komise k projednávání přestupků je přítomný i správnímu řízení této komise, kde by měl hájit práva dítěte.

Zde je třeba vzít v úvahu skutečnost, že by se tento orgán o problému šikanování měl dovědět co nejdříve, aby mohl činit vhodné kroky k nápravě. Měl by s dětmi pracovat, ne je trestat, dbát na ochranu práv dítěte, na jeho příznivý vývoj a řádnou výchovu, chránit jeho oprávněné zájmy a působit k obnovení narušených funkcí rodiny.

Pokud se orgán sociálně právní ochrany dětí dozví o případech šikanování, činí v souladu s platnými zákony potřebná opatření. Myslím, že tento orgán pracuje v daném smyslu správně. Tento orgán se ale spíše zaměřuje na osobu agresora, snaží se sice správně o provedení dohledu nad jeho další výchovou a může činit kroky potřebné k usměrnění jeho výchovy, pokud na to rodiče nestačí nebo nechtějí. Ve většině případů zapomíná na osobu oběti, která je v případě poškozeným. I zde by měl tento orgán vystupovat v zájmu dítěte, pokud ještě rodiče nebyly informováni, poučit je o možnosti obrátit se na pedagogicko psychologickou poradnu a zprostředkovat rodičům pomoc, o které třeba nevědí a neví si s problémem sami rady.

5.1.5 Komise k projednávání přestupků

„Společnost prostřednictvím uložených trestů přesvědčuje potencionálního pachatele o svém netolerantním postoji vůči násilí“.⁵²

Komise k projednávání přestupků je správním orgánem zabývajícím se vyřizováním protiprávního jednání ve věcech přestupků, které jí jsou oznámeny. Případy šikanování, které jsou pak jako přestupky projednávány, bývají v naprosté většině případů oznamovány ze strany Policie ČR. Ta po provedení potřebných úkonů celý přestupkový spisový materiál této komisi odevzdává k projednání. Jedná se o orgán, který se zabývá konečnou fází protiprávního jednání na úrovni přestupků. Stanoví vinu přestupce a také sankci, jakou bude přestupce pro své protiprávní jednání postizen.

V případech šikanování se jedná o přestupky proti občanskému soužití podle § 49 zákona č. 200/90 Sb. a proti majetku podle § 50 zák. č. 200/ 90 Sb. Zákon popisuje přestupky, které nemůžou být projednány, pokud není podán návrh na jejich projednání ve lhůtě do tří měsíců od doby, kdy se navrhovatel o přestupku dověděl. Pokud je tedy navrhovatelem návrh na projednání přestupku podán, komise přestupek projednává za účasti pachatele, poškozeného a za možnosti účasti zákonných zástupců a orgánu sociálně právní ochrany dětí. Policie by ale měla oznamovatele poučit o přestupku projednávaném na návrh. Správní orgány často toto policejní oznámení evidují a čekají tři měsíce, zda se navrhovatel dostaví a podá kvalifikovaný návrh na projednání přestupku. Žádná další opatření nečiní, neboť vycházejí ze skutečnosti, že oznamovatel byl řádně poučen již na obvodním oddělení Policie ČR, což také podepsal.⁵³

Komise k projednávání přestupků by se měla při svém rozhodování řídit také zjištěním orgánu sociálně právní ochrany dětí, který úzce spolupracuje s pedagogicko psychologickou poradnou. Při stanovení sankce je třeba přistupovat s ohledem na sociální zázemí přestupce, na jeho poměry a důvod jeho protiprávního jednání. Je třeba vzít v úvahu i možnost ochranného opatření jako zákazu vstupu a zabránění věci.

⁵² Čermák, I.: Lidská agrese a její souvislosti, Nakladatelství Fakta, 1999, str. 148

⁵³ Černý, J. a kol.: Přestupkové řízení, Linde, Praha, 2004, str. 89 - 90

Mladistvému, který se dopustil šikanování, může komise zakázat vstup do míst, kde se šikanování dopouštěl, to ale neplatí pro vstup do školských zařízení. Nad dodržováním tohoto zákazu pak provádí dohled. Dopustil-li se šikanování za použití nějakého předmětu, např. nože, může přistoupit i k jeho zabránění.

Komise k projednávání přestupků má jako správní orgán svou činnost jednoznačně danou zákony. I zde však může dojít k pochybení, zaznamenal jsem případ, kdy tento orgán nevyrozuměl o ústním jednání při rozhodování přestupku orgán sociálně právní ochrany dětí a rozhodnutí komise pak nemohlo nabýt právní moci. Byla to ovšem chyba způsobená selháním jednotlivého lidského faktoru, nikoliv systémem.

Chtěl bych se zmínit o již zmiňované možnosti komise, při uložení ochranných opatření. Jedná se o možnost vyplývající ze zákona, ale mnohdy pozbývá smyslu. Komise může ve smyslu ochranného opatření uložit mladistvému zákaz vstupu na určitá místa, ale také musí sama dbát na dodržování tohoto zákazu. Taková kontrola je totiž, zejména ve větších městech, těžko realizovatelná. Těžko může tuto kontrolu provádět např. u zákazu vstupu na kulturní akce, když jich je ve městě více. Rovněž ochranné opatření týkající se zabránění věci, kdy může agresor při šikanování používat nějaký předmět, např. nůž, a komise tuto věc zabere, může si agresor pro příště obstarat jiný.

Ze zákona zde vyvstává i možnost, kdy u návrhového deliktu navrhovateli, který je poškozeným, může být nakonec samotnému uložena náhrada nákladů spojená s projednáváním přestupku např. v případě, kdy spáchání skutku nebylo obviněnému z přestupku prokázáno. Pak je paradoxně potrestán poškozený a pachatel vyvázne bez potrestání. Zkoumáním praxe v komisích k projednávání přestupků jsem zjistil, že u návrhových deliktů, které jsou řešeny jako případy šikanování často po poučení podle návrhu na projednání přestupku, kdy je navrhovatel poučen o povinnosti náhrady nákladů spojených s projednáváním přestupku v případě, že se obviněnému z přestupku spáchání skutku neprokáže, návrh na jeho projednání nepodá z obavy spojené s náhradou těchto nákladů. Pak komise, která je orgánem represivním, tedy jako poslední instancí sloužící k potrestání agresora, případ nemůže podle práva poškozeného vyřešit a odloží jej.

5.1.6 Lékař

Jsou případy, kdy se známky šikanování dozví jako první dětský a dorostový lékař při pravidelných prohlídkách nebo náhodným vyšetření. Zde se může jednat o známky fyzického násilí na těle oběti, jako jsou různé šrámy, krevní podlitiny, popáleniny a podobně. Lékaři mají v těchto případech oznamovací povinnost a také podle svého zjištění vždy informují školu, policii nebo orgán sociálně právní ochrany dětí. Při mém zjišťování u případů šikanování, které vyjdou najevo v lékařské ordinaci, nebyly zjištěny nedostatky ze strany činnosti lékařů. Svoji oznamovací povinnost si podle svého názoru plní a dbají na řešení těchto věcí ze strany příslušných orgánů.

5.1.7 Policie České republiky

Šikanování je latentní, poškozený mnohdy projevy šikanování neoznamuje ve škole pedagogům, doma rodičům ani policii, a tak toto jednání není v naprosté většině případů policií šetřeno. Pokud k vyšetřování případu šikanování dochází, měl by takový případ prošetřovat policista, který by stejně jako metodik prevence nebo alespoň obdobně, měl být k takové problematice vyškolen. Měl by mít také odpovídající proškolení pro práci s dětmi a mládeží.

Pokud se o těchto jednáních dozví orgán Policie ČR, šetří věc z tzv. úřední povinnosti, jinak se provádí šetření na základě oznámení poškozeného, svědků nebo jiných osob, které se nějakým způsobem o věci dozvěděly. Při jakémkoliv prověřování oznámení, tedy i ve věcech šikanování, musí policista zjišťovat relevantní poznatky k dané věci, opírat se pouze o fakta, která jsou možná ověřit a brát je tedy dále v úvahu jako faktická. I když se může zdát z prvotního šetření zřejmé, že šikanování se dopustila konkrétní osoba, je vhodné se tímto směrem při šetření věci ubírat, ale vždy musí být brány v úvahu i jiné možné verze a nelze se vždy opírat o informace vyplývající z oznámení jako o pravdivé. Pravdivost všech tvrzení je předmětem šetření a z jeho výsledku pak teprve vyplyne skutečnost, o kterou se bude policejní orgán opírat a podle platných zákonů danou problematiku šikanování řešit.

Po zjištění případů šikanování je třeba vejít ve styk s ředitelem školy nebo učiliště a pedagogickými pracovníky, zejména s metodikem prevence na příslušné škole. Je třeba je požádat o spolupráci s tím, aby se více zaměřili na poškozeného i pachatele, jakožto i na možné svědky události a aby pozornost věnovali i místům a době, kdy k těmto projevům dochází. Tyto osoby se vyslechnou jako svědci, pokud je to k danému případu relevantní.

Od pedagogických pracovníků je vhodné v průběhu šetření zjišťovat další informace, které můžou k případu podat poté, kdy byli ze strany policie požádáni o spolupráci k většímu zaměření se a sledování konkrétních jedinců, místům a době. Samotní pedagogové by měli znát poměry ve škole i své žáky lépe než policista konající šetření. A tak by bylo dobré, když policista přejde k dalším úkonům, které se týkají výsledků dalších osob, tedy svědků, aby nejprve pohovořil s pedagogem o tomto svědkovi, zejména když se jedná o jedince mladistvé.

Tyto informace pomohou vést výslech lépe, vyslýchající ví již dopředu o jakou osobnost se jedná, jakým způsobem bude lepší k vyslýchanému přistupovat, jak si snáze získat jeho důvěru a získat tak i smysluplné informace důležité pro prošetřovanou věc. Svědka je pak třeba náležitě poučit, vysvětlit mu důležitost jeho svědectví pro objasnění věci a u mladistvých a dětí i vysvětlit nebezpečnost jednání pachatele vůči poškozenému s tím, že něco podobného se může stát i jemu. Zde je třeba využívat informace získané od pedagogů, mít vytvořen jakýsi psychologický profil svědka a na tomto základě provádět jeho výslech.

Pokud dítě nebo mladistvý podává policii vysvětlení, a to ať na služebně policie nebo ve škole, měl by být tomuto úkonu přítomen pedagog, zejména metodik prevence, nebo metodik prevence pedagogicko psychologické poradny, a nebo orgán sociálně právní ochrany dětí. Je to podstatné zejména z hlediska práva, kdy tuto povinnost policista má. Rodiče by si mohly zcela oprávněně na tento postup stěžovat. Je třeba brát v úvahu, že během tohoto podání vysvětlení nese škola za studenta odpovědnost. Během podávání vysvětlení by policista neměl provádět konfrontaci mezi obětí a agresorem. I když je věc policií šetřena převážně jako přestupek, měl by policista k problému přistupovat s vážností a brát v úvahu nejen věc z hlediska trestního, ale také z hlediska psychiky jak agresora, tak oběti a uvědomit si, že taková jednání můžou mít

vliv na další vývoj osobnosti těchto jedinců. Proto je vhodné i u policistů, kteří takové případy budou řešit, jejich odborné vyškolení.

Při řešení případů šikanování ze strany policie je třeba vzít v úvahu, že tato složka pracuje jako represivní a jejím úkolem je danou věc vyšetřit z trestně právního hlediska. Cílem tohoto šetření je zjistit osobu pachatele šikanování a také mu skutek prokázat. Je nutné tvrzení poškozeného proti případnému tvrzení pachatele doložit svědeckými výpověďmi ostatních.

Policisté při řešení případu šikanování postupují zcela stejně jako při řešení jiných trestních věcí. Jde o zásadní chybu. Není to dáno mnohdy vinou policisty, ale jednoznačně zde chybí potřebné vyškolení vybraných policistů, kteří by na takových případech pracovali. Nemůže zde jít totiž jen o hledisko trestně právní, ale i o hledisko přístupu psychologického. Sám jsem několikrát případy šikanování prošetřoval, vždy jsem se setkával s odmítavým přístupem poškozeného k objektivnímu vyšetření věci. Bylo vidět, že poškozený má obavy z pachatele, jeho dalšího případného jednání a neviděl ve vyšetření případu přínos. Sám jsem zjistil, že mi schází potřebné vědomosti získané školeními, abych věděl, jak správně postupovat při jednání s aktéry, při podání jejich vysvětlení. Sám jsem zjistil, že řešení těchto případů je oproti případům jiným, kde o šikanování nejde, zcela odlišné a v určitých fázích vyšetřování případu jsem si nevěděl rady.

Policisté se někdy dopouštějí stejných chyb jako pedagogové, když se snaží pro objasnění věci využít zkonfrontování pachatele i poškozeného mezi sebou. Pak často z této konfrontace vychází lépe pachatel, který je psychicky výš než vystrašený poškozený. Pak případ nešetří nebo ho odkládají s tím, že se skutek nestal. Poškozený je pak ještě více traumatizován a stojí zcela bezbranně proti pachateli, který se tím dostává ještě na vyšší, nadřazenější úroveň vůči své oběti.

Další chybou, které se policisté někdy dopouští, je podávání vysvětlení jakoukoliv ze stran šikanování bez přítomnosti zákonného zástupce, pedagoga, metodika prevence pedagogicko psychologické poradny nebo pracovníka orgánu sociálně právní ochrany dětí. Je třeba si uvědomit, že dítě do věku osmnácti let je v péči rodičů.

Někdy se při správném objasnění věci, kdy je pachatel zjištěn a přestupkový spis je oznamován do komise k projednávání přestupků stane, že policista poškozeného nevyrozumí v případech návrhových deliktů o nutnosti do tří měsíců ode dne, kdy se o případu dověděl, podat návrh na projednání přestupku do komise k projednávání přestupků. Ten pak o této nutnosti neví, komise k projednávání přestupků poškozeného neinformuje o této nutnosti a po uplynutí tříměsíční lhůty je spis odložen a není projednáván.

Policie je ve vztahu k šikaně orgánem spíše represivním, ale její úloha je zde i po stránce prevence. Už jen samotné šetření případů šikany policií ve škole působí na ostatní jedince preventivně. Zejména u mladistvých je pak zřejmý fakt, že agresor se dopustil protiprávního jednání, za které musí nést odpovědnost, a to ať se dopustil přestupku nebo provinění. Policie ČR zřizuje preventivně informační skupinu, která pracuje směrem od policejního prezidia, správy krajů až po okresní ředitelství. Pracovníci preventivně informační skupiny v rámci preventivních programů pořádají na školách různých úrovní přednášky a besedy zabývající se šikanou. Vyškolení pracovníci pak vysvětlují šikanu nejen z hlediska sociálního, poškozování jedinců po stránce tělesné a duševní, ale také z hlediska trestně právního. Dětem různých věkových kategorií musí být problematika podávána vzhledem k jejich věku a mentální úrovni. Tito policisté pak i na skutečných případech šikanu vysvětlují a popisují odpovědnost agresora za spáchané skutky. Z mého pohledu je tato činnost velice důležitá, děti i mladiství pak vidí policii nejenom jako represivní orgán, ale i jako rádce a pomocníka, na kterého se oběť šikany může kdykoliv obrátit. Podle mého zjištění preventivně informační skupiny Policie ČR svou činnost v rámci prevence šikany provádějí, ale myslím si, alespoň podle vyjádření některých pracovníků, jim schází odbornější vyškolení například ze strany metodiků prevence pedagogicko psychologické poradny. Mnohdy si danou problematiku studují sami z dostupných materiálů a literatury, k této věci by měli, myslím si, být lépe vyškolení i z hlediska psychologického přístupu k obětem i agresorům.

Jak jsem již uvedl, policie je složkou zejména represivní a tím není u obyvatelstva příliš populární. Řešení šikanování musí podle mého názoru proběhnout souběžně na dvou úrovních. Tedy na úrovni klasického vyšetření případu, kdy je pachatel zjištěn a jeho případ z trestně právního hlediska řešený a potom také na úrovni

pomoci a podpory oběti, ale také agresora. Oběť, tedy poškozený, by měl vědět, že policie zde vystupuje jako orgán spravedlnosti se snahou případ vyřešit, ale také dotyčnému pomoci. Tím mám na mysli pomoc psychické podpory. Myslím, že není od věci zapůsobit také na pachatele s tím, že samozřejmě musí nést odpovědnost za své jednání, ale pokud se již takových skutků nebude dopouštět, může se zcela normálně zařadit do běžného života a hlavně neprovádět jeho společenské etiketování jako záporného člověka pro další život. Sám jsem v minulosti jako policista řešil několik případů šikanování. Při tom jsem se snažil poškozeného povzbudit a zmínil jsem i své vlastní negativní zkušenosti z dětství, kdy jsem sám, jako jedinec subtilní postavy, šikanován byl, ale postupem času se tyto problémy vyřešily tím, že jsem se začal věnovat boxu a posilování a moje situace v roli oběti se změnila. Několika šikanovaným jsem tím opravdu pomohl jednak z hlediska psychického, když viděli, že i policista a navíc ten, kterého osobně znají z místa bydliště jako „neohroženého a nebojácného, co všechno s přehledem řeší“, měl kdysi stejný problém jako oni. Další pomoc následovala po praktické stránce s nabídkou sestavení vhodného programu na rozvoj fyzických dispozic. Samozřejmě každý není sportovního založení, ale aspoň někteří takto u mě pomoc našli. Snažil jsem se ale také pomoci i agresorovi, odsoudil jsem jeho jednání, ne však jeho samotného s tím, aby viděl, že i jako pachatel protiprávního jednání má ještě v životě šanci a já jako policista ho nezatrachuji. Vždy jsem sázel na osobní, bezprostřední rozhovor na partnerské úrovni, aby dotyčný viděl moji snahu pomoci. Mnohdy pro napravení problému stačí pár vstřícných a přátelských vět z pozice člověka postaveného na určité společenské úrovni. Někdy se však, bohužel, mívá účinkem a ani samotná represe nepomáhá.

5.2 Shrnutí

Z mého zjištění a také konečného zhodnocení práce mnou jmenovaných složek plyne, že nejpropracovanější systém a znalosti mají pedagogicko psychologické poradny. Je to logické, pracují zde metodikové prevence, psychologové, kteří se touto otázkou zabývají a vědí tedy jak na věc. I orgán sociálně právní ochrany dětí pracuje podle své linie dobře, bohužel, zabývá se jenom osobou agresora a opomíjí se zabývat i obětí. Tento orgán má možnost ze zákona vykonávat dohled nad výchovou až do věku osmnácti let dítěte. To by mohl ale také v rodině oběti, ne jenom agresora.

A v některých případech by to bylo snad i vhodné. Myslím si, že špatně pracují v problematice šikany školy a Policie ČR. Je sice dobrou věcí zřízení metodiků prevence na školách, ale co je to platné, když oni sami nejsou vyškoleni na potřebné úrovni, nemají zkušenosti, protože sami mají obavy problém řešit, a proto je také často v mnohých případech řešení neprofesionálně, bagatelizován a šikana bují dál. Školy události spojené se šikanou velice často zamlčují, jedná se ve většině případů o drobná provinění a řeší to napomínáním svých žáků, konfrontací mezi sebou. Jenže to nikam nevede, problém řešen není. Až teprve když se situace vyhroť a dojde ke spáchání trestného činu, šikana vyplyne na povrch, jenže to už je bohužel pozdě. Jak jsem zjistil, ředitelé škol o tomto problému ani moc hovořit nechtějí, většinou jsem se setkával s tvrzením, že na jejich škole nic takového není a vše je v pořádku. Když už k nějakému drobnému prohřešku dojde, řeší si to sami. Bohužel, fakt je ten, že je řešen krátkozrace jen tento drobný prohřešek, ale osoby v problému zainteresované se svého problému nezbavily a všechny strany pokračují dál. Soustavně a mnohdy se intenzita i frekvence tohoto dění stupňuje. „A mnohdy i učitelé, kteří tuší, že se v jejich třídě někomu ubližuje, raději o věci nemluví, pomyslí si, že to patří k životu a že si to děti musejí vyřídit mezi sebou. Navíc většina učitelů vidí v šikaně - někdy právem - své selhání, nepřizná ji rodičům a nesvěří se s ní ani kolegům, tím méně řediteli nebo psychologovi. Když se tedy ptáme učitelů, zda se ve třídě, kterou mají jako třídní učitelé na starosti, vyskytuje šikana, dostáváme velmi často rozpačitou negativní odpověď“.⁵⁴

⁵⁴ Říčan, P.: Agresivita a šikana mezi dětmi, Portál, 1995, str. 13

ZÁVĚR

Ze zkoumaného sociálně patologického jevu, kterým šikana je, vyplývá, že se vyskytuje ve všech věkových kategoriích současné společnosti. Má rovinu jednak sociální, psychologickou i pedagogickou. Jaký člověk je a jaký bude je dáno jednak genetickými předpoklady, ale také výchovou. Dědičnost nemůže nikdo z nás ovlivnit, ale záleží zejména na rodičích, jakým způsobem budou realizovat svoji výchovu. Výchova je soustavná a cílevědomá činnost. Nelze ji brát na lehkou váhu a je třeba si uvědomit, že dítě se od svých rodičů, osob blízkých i od svého okolí učí jistým sociokulturním návykům. Negativní projevy chování, ty, které odporují daným společenským normám je třeba při výchově důrazně odmítat. Ve věku mladistvých je již pozdě nastolovat výchovou novou, když už jako dítěti rodiče vymezili ve výchově určité směry, na které si zvyklo, které přijalo na základě jejich vytýčeného výchovného postupu. Mladistvý má již určité hranice a určitou osnovu danou z výchovných metod od rodičů ze svého dětství. Navíc se objevuje období vzdoru, kdy se mladistvý staví proti vzoru rodičů, mnohdy jakoby naschvál dělá věci opačné a chce se od rodičů odlišit. Domnívám se, že chyby ve výchově, kterých se rodič dopouští v dětství dítěte a dál ho tak vychovává, v pozdějším věku mladistvého je již těžko napравuje.

Šikana je jev skrytý, někdo projevy nespravedlnosti sice vidět může, ale třeba si ani neuvědomuje jejich závažnost. Zejména v dětství a dospívání, kdy se osobnost člověka utváří, má velkou nebezpečnost, která může vyústit ve špatný psychický i somatický vývoj člověka. Šikana jak jsem se zmínil, je skrytý problém a těžko se odhaluje, natož dokazuje. Pokud ovšem již najevo vyjde, je nutné tento problém bezodkladně řešit. V tom by měla být naprostou samozřejmostí provázanost jednotlivých složek o kterých jsem se zmiňoval.

Je-li zjištěna šikana, je jistě vhodné věc řešit po linii školy. Ale proto, že se jedná o protiprávní jednání, měla by být do věci zainteresována i policie. Zejména pokud se jedná o mladistvé, kteří jsou již trestně odpovědní. Jedná se vždy o protiprávní jednání, ať jde o přestupek nebo trestný čin, agresor, tedy pachatel tohoto jednání, musí být potrestán. Měl by si totiž nesprávnost svého jednání uvědomit i z hlediska trestně právního a také nést veškeré důsledky svého jednání. To se však děje velmi zřídka.

Nejčastěji na policii přicházejí rodiče šikanovaného s tím, že jejich potomkovi vznikla nějaká újma. Ať už zdravotní nebo majetková. Pak je věc policií řešena. Bohužel, téměř se nestává, že by o problému šikanování policii informovala sama škola. Když už se policie takovým případem zabývá, je to většinou z podnětu rodičů. Také podnět dávají pedagogicko psychologické poradny a orgány sociálně právní ochrany dětí pokud se ony o šikanování dovědí dříve. V případě, že je případ policii oznámen a probíhá šetření, schází zde odborně vyškolený policista, podobně jako metodik prevence, který by případ řešil. Pokud se policie o případu šikanování dozví, je samozřejmě vždy řešen. Na tyto případy ale schází zejména na základních útvarech Policie ČR vyčlenění policisté, kteří by byli vyškoleni pro práci s dětmi a mládeží a šikanováním se pak zabývají na potřebné úrovni. Profesionalita a schopnost vědět, jak postupovat v těchto choulostivých a těžko prokazatelných věcech, je zdrojem úspěchu.

Chtěl bych se zmínit ještě o další důležité věci. Jsou známy případy, kdy se učitel snažil případ šikany řešit, nepodceňovat ho. Ze strany agresora došlo ke mstě na majetku učitele, jednalo se o poškozený automobil. I učitel je člověk, který má svoji rodinu, svůj majetek. Vzhledem k uvolněné morálce v celé společnosti se stává, že řada učitelů se projevů agresivního chování mladistvých žáků obává. I v samotných školách jsou známé případy arogance vůči učiteli i vyhrožování. Natož v době mimo školní vyučování, kdy je učitel a žák postaven do jiné roviny. Nejde jen o učitele, ale také policisty, kteří jsou složkou u mladé generace ne zrovna populární. Také u policie jsem zaznamenal případy, kdy se mladistvý delikvent mstil policistovi, který řešil jeho případ šikanování.

Velmi vhodným prostředkem jak případy šikanování odkrývat jsou telefonní linky důvěry. Oběť šikanování může těchto bezplatných linek využít, dostane se jí zde první pomoc ze strany psychologa, který ví, jak poradit a může ji odkázat na další správný postup. Není to záležitost, která by případ vyřešila, ale jde o jakousi formu tísňového volání, kde je oběť šikanování psychicky podpořena a také poučena o dalším možném postupu jak se dál zachovat. Pak už do případu vstupují instituce a orgány, které jsem zmínil.

V práci se mi podařilo stanovit co to vůbec šikana je, vysvětlil jsem pojmy s ní související. Popsal jsem vývojová stadia šikanování, charakterizoval aktéry, jak

agresora, oběť i mlčící většinu. Zmínil jsem se o důsledcích šikanování pro její aktéry, o nápravě a také o prevenci. Charakterizoval jsem šikanu z hlediska trestně právního, tedy jako protiprávní jednání. Mým cílem bylo zjistit, jak pracují instituce, které se se šikanou setkávají při jejím řešení a jak ji také řeší. Chtěl bych vyzdvihnout zejména rodinu a školu, z jejichž strany je šikana nejlépe řešitelná zejména z hlediska jakýchsi prvotních úkonů. Při mém zkoumání jsem bohužel zjistil, že právě ve škole a mnohdy v rodinách dochází k chybám při jejím řešení. Zlepšení vidím zejména ve větší informovanosti rodičů, kteří by pomoc měli nacházet hlavně u metodiků prevence na základních i středních školách. Ti by měli být odborně vyškoleni a šikanou se opravdu zabývat a ne tento problém přesunovat do pedagogicko psychologických poraden s tím, aniž by oni sami podnikali nějaké kroky k jejímu řešení. Rodiče by měli znát své děti nejlépe, měli by sami poznat, že něco není v pořádku. Jak jsem zjistil, ani sami rodiče problémy svých dětí někdy nevnímají, nepoznají je a děti jim je většinou sami neřeknou, tím spíš mladiství. Rodiče by se měli svým potomkům věnovat a také podle jejich chování a změn v chování sami poznat jejich problémy. Nemám na mysli pouze dítě z hlediska věkové hranice patnácti let, myslím tím i mladistvé, kteří stále zůstávají dětmi svých rodičů po celý život. Poté zejména ve škole, a to jak v základní, tak ve střední, kde dítě tráví velkou většinu svého času, by si pedagogové projevů šikanování měli více všimnout, reagovat na změny v chování studentů, nejprve je ale sami musí znát a pak tyto změny mohou vyzkoušet.

Jako policista jsem se zabýval řešením šikany také z pohledu Policie ČR, kde jsem zmínil zejména na základě své praxe nedostatky spočívající v nedostatečné odbornosti při práci s mládeží a zejména v problematice šikanování. Z hlediska své profese zde vidím velký nedostatek, který by ale napravený být mohl, pokud by kompetentní služební funkcionáři byli s problematikou šikanování, jako závažným sociálně patologickým jevem a jeho negativními dopady na jeho aktéry, více obeznámeni a sami by se pak mohli zasadit o zlepšení odborné způsobilosti policistů při vyšetřování těchto případů.

Práce by mohla být použita jako pomocná vzdělávací pomůcka pro rodiče, pracovníky orgánů a institucí, kteří se s problematikou šikanování setkají.

POUŽITÁ LITERATURA

1. Bendl, S.: Prevence a řešení šikany ve škole, ISV Nakladatelství, 2003, ISBN 80-86642-08-9
2. Bůžek, A. - Michalík, J.: Informatorium (nejen) o právech dítěte, Olomouc, Vydavatelství UP, 2000, ISBN 80-244-0054-5
3. Čermák, L.: Lidská agrese a její souvislosti, Nakladatelství Fakta, 1999, ISBN 80-902614-1-8
4. Černý, J. a kol.: Přestupkové řízení, Linde, Praha, 2004, ISBN 80-7201-457-9
5. Hejda, J.: Trestní právo hmotné, VŠE Praha, Nakladatelství Oeconomica, 2006
6. Hejda, J.: Základy českého práva, Vysoká škola regionálních studií České Budějovice, 2005, ISBN 80-86708-11-X
7. Klimeš, L.: Slovník cizích slov, Praha, SPN, 1998, ISBN 80-7235-023-4
8. Kolář, M.: Bolest šikanování, Portál, 2001, ISBN 80-7178-513-X
9. Kolář, M.: Skrytý svět šikanování ve školách, Portál, 1997, ISBN 80-7178-123-1
10. Přadka, M. - Knotová, D. - Faltýsková, J.: Kapitoly ze sociální pedagogiky, Masarykova univerzita v Brně, 1999, ISBN 80-210-1946-8
11. Říčan, P.: Agresivita a šikana mezi dětmi, Portál, 1995, ISBN 80-7178-049-9
12. Somr, M.: Muž naděje a touhy, posel budoucnosti, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 1999, ISBN 80-7040-225-3

Další:

13. Trestní zákon č. 140/1961 Sb.
14. Zákon č. 200/1990 Sb. o přestupcích
15. Zákon č. 218/2003 Sb. o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže
16. Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení, Věstník MŠMT ČR č. 1/ 2001
17. Martínek, Z.: přednášky metodika prevence pedagogicko psychologické poradny dne 30.10.2006, 6.11.2006., 13.11.2006, 20.11.2006

KAZUISTIKA

Jak už jsem se zmínil, případy, kdy k šikanování dochází jsou zpravidla v latentní podobě. Těžko se odkrývají, ale je nutné, pokud se orgán Policie ČR o případu dozví, jej neprodleně řešit už v samotném počátku, kdy může mít a také zpravidla má podobu přestupkového jednání a nelze čekat do doby, kdy naplní znaky skutkové podstaty trestného činu.

V praxi jsem se setkal s více případy šikanování, zejména mezi mladistvými. A to jak na základní škole, tak střední škole. Pro ilustraci bych chtěl uvést konkrétní případ šikanování mezi mladistvými na gymnáziu.

Druhý ročník gymnázia navštěvoval Petr, který byl premiantem třídy a vzorným studentem, nikdy neměl problémy s prospěchem ani s chováním. Postupně se jeho prospěch začal zhoršovat, někdy přicházel i pozdě na vyučování. Jeho třídní učitelka si také všimla jeho občasného podivného chování a zjistila, že z jeho dechu je cítit alkohol. Při rozhovoru s ním neprojevoval k rozhovoru žádnou vstřícnost a působil odevzdaným dojmem. Provedla proto také pohovor s rodiči a ve škole byl pedagogy více sledován. Situace se na nějaký čas zlepšila, ale poté se potíže objevily znovu.

Jednoho dne byl vedoucím obchodu s potravinami přistižen při krádeži láhve destilátu. Ten proto na místo přivolal policii. Na místo se dostavila hlídka policie a Petr byl zajištěn podle § 14, odst. 1, písm. d, zákona O Policii ČR číslo 283/91 Sb.. O tomto byli vyrozuměni zákonní zástupci Petra, tedy jeho rodiče.

Věc byla šetřena jako přestupek proti majetku podle § 50, odst. 1, písm. a, přestupkového zákona. K věci byl vyslechnutý vedoucí obchodu, který uvedl, že Petra v obchodě občas vídal a začal ho sledovat pro jeho nejisté chování. Až v ten den ho přistihl při krádeži destilátu, láhev měl schovanou pod bundou. Poté ho u pokladny zadržel a přivolal policii. Výslech oznamovatele byl proveden do protokolu o podání vysvětlení ve smyslu ustanovení § 12 zákona č. 283/91 Sb.. Poté byl vyslechnutý i Petr.

Výslech nebyl hned zapisován, nejprve byl dotazován na své jednání pouze bez zápisu do protokolu. Svoji výpověď několikrát měnil a od začátku jeho výslechu byla zřejmá nepravděpodobnost jeho výpovědi. Pachatel přestupku musel být racionálními úsudky a za pomoci psychologie doveden k pravdivé verzi jeho výpovědi. Jeho výpověď byla zaznamenána rovněž do protokolu o podání vysvětlení.

Petr ve své výpovědi uvedl, že byl vzorný student, jehož zálibou bylo pouze studovat nejen školní učebnice, ale jiné materiály, ven příliš nechodil a tím se vymykal průměru svých vrstevníků. Proto byl trnem v oku dvěma spolužákům, Martinovi a Tomášovi, jejichž prospěch i chování nebyly na valné úrovni a i jejich chování na veřejnosti nebylo možné nazvat slušným. Oba chlapci byli známi z policejní praxe, kdy již v dřívější době museli být několikrát usměrňováni při jejich nepatřičném chování na veřejnosti. Vše s nimi bylo v minulosti řešeno pouze domluvou.

Martin s Tomášem ho začali pod pohrůzkami fyzické újmy nutit k donášce alkoholu o přestávkách mezi vyučováním. Alkohol donášel někdy z domu, některé láhve již načaté, někdy plné. Pak začal láhve s alkoholem krást v obchodě s potravinami. Odcizenou láhev destilátu pak odevzdával Martinovi a Tomášovi ve škole, kteří ho vždy nutili k napití. Ze strachu pod pohrůzkou fyzické újmy se vždy napil, zbytek konzumovali po vyučování Martin s Tomášem. Ze strachu před nimi Petr nedokázal doma rodičům, ve škole pedagogům ani kamarádům sdělit v jaké je situaci, nedokázal jejich nátlakům čelit. Proto byl svolný k donášce alkoholu i za cenu krádeží v obchodě.

Tomáš i Martin byli rovněž k případu vyslechnuti do protokolu o podání vysvětlení. Vše zprvu popírali a poté začali svalovat vinu jeden na druhého. Výslech nebyl ihned zpočátku zapisován, byla by v něm spousta nepřesností, jak s Martinem, tak s Tomášem musel být vedený delší dialog s vyvrácením jejich nepravdivých výpovědí. Poté byl zaznamenán do protokolu. K případu byla vyslechnuta ještě třídní učitelka chlapců. Rovněž do protokolu o podání vysvětlení.

Z tohoto případu vyplynul případ šikanování až po zjištění sekundárního projevu chování, tedy krádeže láhve destilátu. Pokud by Petr nebyl k donášce alkoholu nucen, nemusel krást a nedopustil by se tak sám přestupkového chování krádežemi alkoholu.

Avšak i jeho chování bylo tedy protiprávní a spisový materiál byl odevzdán k projednání do komise k projednávání přestupků příslušného městského úřadu. Jednání Martina a Tomáše bylo kvalifikováno jako přestupek proti občanskému soužití podle § 49, odst. 1, písm. c, zákona č. 200/90 Sb. a spisový materiál byl rovněž odevzdán k projednání do komise k projednávání přestupků městského úřadu.

Vzhledem k tomu, že jejich jednání bylo v souvislosti s vyučováním, byli oba školou potrestáni sníženou známkou z chování. Celá skutečnost týkající se popisované události byla oznámena orgánu sociálně právní ochrany dětí.

Z případu vyplývá, že některé případy šikanování jsou skryté a můžou vyjít najevo až při jiném protiprávním jednání, které je v případech šikanování jako druhotné.